

A Functional Analysis of Imam Riḍā's (as) Debates in Responding to al-Māmūn's Identity-Related Challenges

Mohsen Fekri Fallah ¹ Amirmohsen Erfan ² Sayyed Ruhollah Parhizkari ³

1. PhD student in the History of Islamic Culture and Civilization, Faculty of Islamic History and Civilization Studies, Islamic Education University, Qom, Iran (Corresponding author): mohsenfekrifallah@gmail.com

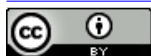
2. Assistant Professor, Department of Islamic History and Civilization, Faculty of Islamic History and Civilization Studies, Islamic Education University, Qom, Iran: Erfan@Maaref.ac.ir

3. Assistant Professor, Department of Islamic History and Civilization, Faculty of Islamic History and Civilization Studies, Islamic Education University, Qom, Iran: parhizkari@maaref.ac.ir

Article Info	Abstract
Article Type: Research Article	The correct debate and the good debate, as a place for the meeting of ideas, have a direct and deep connection with the structure of identity formation for the individual, group and society and can play an important role in defining the boundaries of religious identity. On the other hand, it is necessary to move away from reductionist approaches to examining the life of the Ahl al-Bayt (a.s.) and to review and rewrite it with the aim of consciously understanding their identity-building life as a model for the present and the future in Islamic society. The mission of this study is to answer the question with a descriptive and analytical approach as to what effect the debates of the Prophet had against the identity threats created by the false front, whose prominent symbol was Ma'mun al-Abbas, and what its functions were. The achievements of identity formation in the life of the Prophet are divided into three areas: determining, distinguishing and protective functions.
Article History:	
Received: September 12, 2024	
In Revised Form: September 23, 2024	
Accepted: September 29, 2024	
Published Online: August 03, 2026	
Keywords:	Imam Reza (AS), Razavi Debates, Identity, Religious Identity, Identity Threat.

Cite this The Author (s): Fekri Fallah, M; Erfan, A; Parhizkari, R (2026). A Functional Analysis of Imam Riḍā's (as) Debates in Responding to al-Māmūn's Identity-Related Challenges: Quarterly Scientific Journal of Farhang Razavi. Year 14, Issue 2, Summer 2026, Serial Number 54 – (179- 216)-

[DOI:10.22034/farzv.2025.476588.2035](https://doi.org/10.22034/farzv.2025.476588.2035)

[Publisher: University of Tehran Press](#)

Introduction

The pivotal position of Imam Reza (a.s.) and the set of strategies of the Imam created a safe and secure base for the Shiite community so that it could maintain its order and cohesion in the face of the doubts and anxieties of the enemy. Among the strategies of the Imam in the face of these threats were debates with individuals, groups and different sects, which played a very important role in giving identity to the Shiite community.

Identity Threats Created by the Abbasid Caliphs

Ma'mun's tricks in creating identity threats

The caliphate apparatus used various tactics to distance society from the Imamate, and the sum of these measures was carried out as a spectral process with the aim of marginalizing the Imamate discourse and highlighting the Caliphate discourse. The sum of these measures falls into the following axes:

Inciting people towards imported ideas (disturbance in religious commitment)

Ma'mun's policy was based on an unbalanced geometry and its goal can be considered to reduce the scientific authority of the Ahl al-Bayt (a.s.) in society because the introduction of new issues and ideas, for which there is little precedent in Islamic past history, was not very sensitive and could not possibly have resulted in a reaction. However, the Abbasid regime not only did not prepare and devise a scientific and intellectual position to respond to such suspicions, but also by limiting the true frontiers of religious thought and applying hardly severity to the Ahl al-Bayt and their companions and students, it caused the community to be divided and confused in terms of belief.

Diminishing religious affiliation

After Ma'mun proposed the succession, the Imam (a.s.) explicitly stated Ma'mun's goal in his presence. The Imam said: Your wish is that people say: Ali ibn Musa is not disinterested in the world and leadership, but rather this world is disinterested in him, do you not see how he accepted the position of governor out of greed and greed? Al-Ma'mun became angry at this statement (Ibn Babawayh. (1959), Vol. 2:140).

The role of Razavi debates in confronting identity threats

The determining function

The meaning of knowledge-giving functions is the achievements that, from the point of departure of beliefs to the final point of behaviors, and during the process of formulating, continuing and finalizing identity, bring its consistency and cause the coherence and order of the identity of the individual and society.

Systematization and Integration of Identity with the Meaningful Centrality of Imamate

After Abdul Aziz ibn Muslim reported the differences and debates of the people regarding the Imamate in the service of the Imam, the Imam, in his valuable and lasting words, defines the Imamate and fully explains its areas and dimensions. In part of this speech, the Imam uses the expression “the system of Muslims” and continues by saying, “With the Imam, prayer, almsgiving, fasting, pilgrimage and jihad are completed” (Ibn Babawayh. (1959), Vol. 1: 218). This event, while indicating another type of Imam’s responses and representing an indirect debate with his opponents, also demonstrates his maximum observation of the intellectual and mental needs and necessities of society, as he drew the general outlines of the foundations of Shiite thought in order to respond to the ambiguity created.

Identity empowerment

In the system of identity formation presented in the biography of Imam Reza, both the individual and social aspects of identity are considered.

Muhammad ibn Abdullah al-Khurasani says: A man from Zanadaqah, after talking to the Imam, did not leave there until he became a Muslim (Al-Tabarsi, Ahmad ibn Ali. (1983), vol. 2:397). This type of identity formation has been reported in various cases and after the Imam’s conversations with different people.

Delineating the ultimate identity of the religious community

In a debate with jurists and theologians, Ma’mun said: O Abu al-Hasan, what is your belief about the return? The Imam (a.s.) said: That is right and true, and it was also in the previous nations, and the Glorious Quran also speaks of it, and the Messenger of God (a.s.) also said: Whatever happened in the previous nations will happen in this nation as well, without any decrease or decrease without any difference, and he said: When the Mahdi of the nation emerges from my offspring, Jesus, the son of Mary, (a.s.) will descend, and he will pray with him behind him.

The function of the differentiator

Emphasis on the persuasive level of religious identity

In the capacity of assessing, selecting, and accepting the identity foundations presented to society, referring to the three dimensions of the Quran and the conduct of the Ahl al-Bayt, reason, and nature is considered a reassuring model for acquiring a correct identity in society, and these three principles are observed in the Imam’s debates as principles of approach and methodology and as a distinguishing logic.

Rejection of identity enemy

The rejection of identity others by using their own foundations and beliefs gave the Imam's debates a unique aspect because such differentiation, in addition to requiring knowledge and complete mastery of their foundations and thoughts, also brought richness and superiority to his own identity.

The protective dimension

A careful reading and in-depth study of the Imam's words in various debates indicates the important function of the Imam's debates, in addition to the two defining and distinguishing dimensions, which is to provide security to the identity of the Shiite community.

Demonstrating the Power of Imamate Discourse

In one of the debates held between the Imam and the leaders of different religions and sects, the Imam said: O people, if anyone among you opposes Islam and wants to ask, let him ask without fear (Ibn Babawayh. (1959), Vol. 1: 168).

This passage from the Imam's speech expresses the preservation and continuity of religious values and beliefs, the stability and authority of the institution of Imamate, and the establishment of support for the influence of religion in society in the field of civilization.

Building a foundation for religious identity

In the discussion of Imamate, which over time and considering the prevailing atmosphere in society, the issue required a rational explanation to answer the question of who should rule after the Messenger of God and whether this person should be appointed by God or by the people, rational principles were put forward. Therefore, until the time of Imam Reza (PBUH), the method of narration and sometimes the rational method were often used to prove this idea, and during the time of Imam Reza, the discussions took a more detailed rational form and the Imam presented a lot of knowledge in this regard (Ja'fariyan, 2002: 457-458), and in this way, the foundations of Shiite belief were enriched.

Resources

Ibn Babawayh, Muhammad ibn Ali [Al-Shaykh al-Saduq]. (1959). *Uyun Akhbar al-Reza*. Tehran: Jahan Publishing. { . [In Arabic].

Al-Tabarsi, Ahmad ibn Ali. (1983). *Al-Ihtijaj ala Ahl al-Lijaj*. Mashhad: Morteza Publications. . [In Arabic].

Ja'fariyan, Rasul. (2002). *The Intellectual and Political Life of the Shia Imams (a.s.)*. 6th ed. Qom: Ansarian Publications. [In Arabic].

کارکردشناسی مناظرات امام رضا (علیه السلام) در مواجهه با تهدیدهای هویتی مأمون

محسن فکری فلاح^۱، امیر محسن عرفان^۲، سید روح الله پرهیزکاری^۳

۱. دانشجوی دکتری مدرسی تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی، دانشکده مطالعات تاریخ و تمدن اسلامی، دانشگاه معارف اسلامی، قم، ایران (نویسنده مسئول): mohsenfekrifallah@gmail.com

erfan@maaref.ac.ir

۲. استادیار گروه تاریخ و تمدن اسلامی، دانشکده مطالعات تاریخ و تمدن اسلامی، دانشگاه معارف اسلامی، قم، ایران:

parhizkari@maaref.ac.ir

۳. استادیار گروه تاریخ و تمدن اسلامی، دانشکده مطالعات تاریخ و تمدن اسلامی، دانشگاه معارف اسلامی، قم، ایران:

اطلاعات مقاله	چکیده
تاریخ دریافت:	مناظره صحیح و جدال احسن، به مثابه محلی برای ملاقات اندیشه‌ها، با توجه به در برداشتن توأمان دو وجه ایجابی اثباتی و سلبی غیر ارتباط مستقیم و عمیقی با ساختار هویت بخشی به فرد، گروه و اجتماع دارد و قادر است نقش مهمی در مشخص شدن مرزهای هویت دینی ایفا کند. از سوی دیگر گذر از رویکردهای تقلیل گرایانه نسبت به بررسی سیره اهل بیت (علیهم السلام) و بازنگری و بازنگاری در آن با هدف فهم آگاهانه از سیره هویت سازانه ایشان به مثابه الگویی اکنون ساز و آینده پرداز در جامعه اسلامی ضروری است. رسالت این پژوهش آن است تا با رویکردی توصیفی تحلیلی به این پرسش پاسخ دهد که اساساً مناظرات حضرت در مقابل تهدیدات هویتی ایجاد شده از سوی جبهه باطل که نماد برجسته اش مأمون عباسی بود، چه تأثیری داشته و کارکردهای آن چه بوده است. دستاوردهای هویت سازی در سیره حضرت رضا (علیه السلام) در سه ساحت کارکردهای تعیین بخش، تمایز بخش و صیانت بخش تقسیم بندی می شود.
تاریخ بازنگری:	۱۴۰۳/۰۶/۱۲
تاریخ پذیرش:	۱۴۰۳/۱۰/۲۰
تاریخ انتشار:	۱۴۰۳/۱۰/۲۹
کلیدواژه‌ها:	۱۴۰۵/۰۵/۱۲

امام رضا (علیه السلام)، مناظرات رضوی، هویت، هویت دینی، تهدید هویتی.

استناد: فکری فلاح، محسن؛ عرفان، امیر محسن؛ پرهیزکاری، سید روح الله: (۱۴۰۵). کارکردشناسی مناظرات امام رضا (علیه السلام) در مواجهه با تهدیدهای هویتی مأمون. فصلنامه علمی پژوهشی فرهنگ رضوی، سال ۱۴، شماره ۲، تابستان ۱۴۰۵، شماره پیاپی ۵۴ - (۱۷۹-۲۱۶).

DOI:10.22034/farz.2025.476588.2035

ناشر: بنیاد بین المللی فرهنگی هنری امام رضا (علیه السلام)

۱. مقدمه

۱-۱. مسئله پژوهش

برهه‌هایی از تاریخ به دلیل تلاقی حوادث و جریان‌ات تاریخ‌ساز متعدد و گوناگون، درخور درنگ، توجه و تأملی مضاعف است. از جمله این زمان‌ها، عصر امامت حضرت رضا (علیه السلام) و مشخصاً در دوران خلافت مأمون عباسی است که چالش‌های جدیدی پیش روی جامعه اسلامی ایجاد شد. این چالش‌ها می‌توان را در بروز اندیشه‌های وارداتی با حمایت گسترده دستگاه خلافت، تلاش در جهت تغییر در مرزبندی‌های هویتی و مغفول و مهجور ساختن اسلام ناب ملاحظه کرد.

از سوی دیگر جایگاه محوری امام رضا (علیه السلام) و مجموعه راهبردهای حضرت، قرارگاهی امن و ایمن را برای جامعه شیعه پدیدار کرد تا بتواند در مقابل تشکیک‌ها و تشویش‌های دشمن، انتظام و انسجام خود را حفظ نماید. از جمله راهبردهای حضرت در مواجهه با این تهدیدات، مناظرات با افراد، گروه‌ها و مذاهب مختلف بود که نقش بسیار مهمی در هویت‌بخشی به جامعه شیعه داشت. آنچه ضرورت تحقیق و بررسی در زمینه مناظرات حضرت را افزون و مضاعف می‌سازد توجه به این نکته است که عمده این مناظرات، اساساً تهدیدی با هدف به چالش کشیدن هویت شیعی و مشخصاً نهاد امامت شیعه از سوی خلافت عباسی طرح‌ریزی شده بود؛ اما با اهتمام عالمانه و هوشمندانه حضرت به فرصت و ابزاری مبارزاتی برای احیای هویت دینی جامعه تبدیل شد.

۲-۱. اهداف و ضرورت‌های پژوهش

شناخت دقیق جایگاه مناظرات رضوی به مثابه ابزاری هویت‌ساز، بستری است در جهت شناخت مرزبندی‌های دقیق هویتی تا از این رهگذر به درک عظمت این روش امام در مقابله با هویت‌های رقیب پی برده شود؛ چراکه بررسی مختصات مناظرات امام رضا (علیه السلام) در جغرافیای هویت‌پژوهی این امکان را برای جامعه امروز فراهم می‌آورد تا با الگوگیری از سیره و سخن ایشان به تحکیم و تقویت بنیان‌های هویت دینی بپردازد.

کارکرد مناظرات در هویت‌سازی از رهگذر اهتمام به دو محور تعیین و تمایزبخشی صورت می‌گیرد که ویژگی برجسته و رکن مهم هویت‌سازی است. صورت‌بندی‌ها و سوگیری‌های مطرح‌شده در مناظرات از سوی متولیان یک گفتمان، می‌تواند موجب برجسته‌سازی یک گفتمان و به حاشیه‌رانی گفتمان دیگر شود و بدین‌گونه مرزبندی‌های هویتی را پدید آورد.

این نوشتار در پی آن است که با دستیابی به ابعاد و جوانب هویت‌سازانه مناظرات امام رضا (علیه السلام) به این پرسش پاسخ دهد که نقش مناظرات حضرت رضا (علیه السلام) در مقابل تهدیدات هویتی که از سوی دستگاه خلافت ایجاد شده بود چه بوده و چه کارکردهایی داشته است.

فرضیه این تحقیق بر این مبنا استوار است که سه کارکرد تعیین بخشی به هویت جامعه، تمایز بخشی از غیر و صیانت بخشی به هویت دینی ساحت‌های هویت‌بخش مناظرات حضرت را شکل داده و بر این اساس در قوام هویت جامعه شیعی نقش اساسی را داشته است.

نباید از نظر دور داشت که با هیچ‌یک از چهار چوب‌های نظری موجود در «جامعه‌شناسی سکولار» نمی‌توان به عمق کیفی راهبردها و راهکارهای حضرت رسید. برای استخراج، کشف و بسط اندیشه و رفتار حضرت در عرصه هویت دینی باید به دنبال بنیان نظری مستقلی بود که خاستگاه آن در نظام معرفتی اسلام باشد. پس نباید مرهون و وام‌دار هیچ‌یک از چهار چوب‌های نظری موجود بود، بلکه سیره هویتی آن حضرت در این زمینه، مستقل و به خویش متکی است.

۱-۳. پیشینه پژوهش

در مقام پیشینه‌کاوی بحث و با گونه‌شناسی پیشینه‌ها، آثار مبتنی بر هویت‌پژوهی در سیره اهل بیت (علیهم السلام) به صورت عام و آثار مبتنی بر هویت‌پژوهی در سیره امام رضا (علیه السلام) به صورت خاص ذکر می‌شود:

کتاب هویت اجتماعی در نگره امام علی (علیه السلام) نوشته محمص (۱۳۹۸) که نگارنده در فصل سوم به بررسی هویت اجتماعی در کلام حضرت امیر (علیه السلام) پرداخته است و سه مؤلفه همگرایی اعضای جامعه در باورها، همگرایی در عواطف و پابندی اعضای جامعه به رفتارهای شایسته را مهم‌ترین آن‌ها قلمداد کرده است.

کتاب سیر تطور هویت‌یابی شیعیان تا پایان مکتب شیعی بغداد نوشته مبلغی (۱۳۹۸) که در فصل دوم کتاب به گفتمان نخست شیعه پرداخته شده است. این گفتمان که گفتمان شیعه سیاسی قلمداد شده است در محدوده زمانی از امام علی (علیه السلام) تا واقعه عاشورا را پوشش می‌دهد.

کتاب تحلیل فرهنگی هویت شیعی در عصر صادقین (علیهم السلام) از پرهیزکار (۱۳۹۹) در پی فهم چیستی هویت شیعیان در عصر صادقین است و این هویت را از پس تعاملات میان فرهنگی آن دوره توضیح می‌دهد و بیان می‌کند امام باقر و امام صادق (علیهم السلام) در شرایط عصری خویش،

با کاربست برخی تدابیر و سیاست‌های هویتی، جهت‌گیری‌های هویتی خاصی به شیعیان دادند.

این آثار به‌رغم پرداختن به موضوع هویت، سیره امام رضا (علیه السلام) را بررسی نکرده‌اند.

در زمینه هویت‌پژوهی پیرامون عصر حضرت رضا (علیه السلام) در مقاله تحلیل گفتمان مناظره‌ها و مجادله‌های حضرت رضا (علیه السلام) با دگرهای گفتمانی (مبانی قرآنی کلامی ساخت‌بندی هویت اسلامی) میراحمدی و رضایی‌پناه (۱۳۹۵) آمده است که رویکرد گفتمان حضرت مبتنی بر اصول کلامی و استوار بر منطق، مولفه‌ها و ابزارهای نظری و عملی مندرج در قرآن و سنت نبوی مانند احترام و اخلاق‌گرایی، جدال احسن (متضاد با مرأء)، مؤلفه القلوب، حکمت و موعظه حسنه، مدارا، اجاره و امان دادن، اصالت برهان، ارجاع به فطرت و سرشت پاک بشری، توسل به ادله و مبادی مشترک، احسان و کرامت و ... است.

انواری (۱۴۰۱) در مقاله الگوی مواجهه امام رضا (علیه السلام) با کنش‌های متظاهرانه مأمون معتقد است کنش‌های امام در مواجهه با تظاهر مأمون را می‌توان در قالب کنش‌های «غیریت‌ساز»، «افشاگرانه»، «بصیرت‌افزا» و «مصلحت‌گرا» تحلیل کرد که آخرین نوع کنش امام حاکم بر سه کنش قبلی است. همه کنش‌های امام در دایره «مشیت الهی» انجام می‌شود. روح حاکم بر کنش‌های امام، «هدایت‌گری» است که هم ناظر به فرد متظاهر و هم ناظر به عموم جامعه اسلامی است.

مقدس (۱۳۹۹) در مقاله «تحلیل مناظرات امام رضا (علیه السلام) بر مبنای نظریه گفتمانی لا کلا و مو فیه» بیان می‌کند که مناظرات امام (علیه السلام) با مفصل‌بندی دال‌هایی چون حقانیت نبوت رسول اکرم (صلی الله علیه و آله)، برگزیدگی و عصمت عترت حول دال مرکزی امامت، توانست خود را در قالب گفتمان رقیب که پاسخی شایسته برای تقاضاهای اجتماعی دارد، مطرح کند و با برهم زدن انسجام و وحدت گفتمان عباسی آن را دچار بحران، تزلزل و بی‌قراری کند.

مجیدی (۱۳۹۲) در تحلیل گفتمان مناظره‌های امام رضا (علیه السلام) معتقد است دقت در مناظره‌های امام با نمایندگان ادیان و فرق دیگر با تمرکز بر مقوله واژگان، چشم‌انداز، استعاره، انسجام تاریخی، نقل قول و تأکید ساختاری نشان‌دهنده این واقعیت است که امام با وجود اثبات حقانیت و ابطال ادعاهای طرف‌های مناظره، از منازعه اخلاق‌گریز گفتمانی، برحذر مانده و در کمال صراحت، دقت، ادب و احترام، نفس این مناظره‌ها را به عرصه‌ای برای اثبات امامت و خاتمیت پیامبر اسلام تبدیل کرده‌اند.

وجه تمایز اثر پیش رو با پژوهش‌های مذکور علاوه بر تفاوت در روش تحقیق که به دنبال مبانی نظری متفاوت و مستقل بوده، آن است که نقش و کارکرد مناظرات در مقابل تهدیدات هویتی مورد بررسی و تحقیق قرار می‌گیرد و صیانت از هویت دینی در مواجهه با جریان خلافت عباسی مدنظر این پژوهش است.

۲. بنیادهای مفهومی

۲-۱. هویت

هویت به عنوان فرامفهومی که درست به همان اندازه که از لحاظ فردی معنا دارد، از لحاظ جمعی هم بامعناست (جنکینز، ۱۳۹۶: ۱۱) دو معنای متناقض همسانی و یکنواختی مطلق از یک سو و تمایز و تفاوت از سوی دیگر را با لحاظ تداوم و ثبات در طول زمان به همراه دارد (گل محمدی، ۱۳۸۹: ۲۲۲) و موجب شکل‌گیری شخصیت فرد و جامعه می‌شود.

انفکاک‌ناپذیری هویت از انسان اقتضای آن دارد که وجودش به صورت پیشینی و به نحو مشترک برای همه افراد حاصل شده باشد، ولی تحقق و تداومش به جریان منحصر به فرد زندگی هر شخص و جامعه مرتبط است. هویت آغازین و نهادینه شده «فطرت الله» سرآغاز فرایند هویتی انسان است و جریان مستمر زندگی هویت‌نهایی را از طریق نوع رابطه‌ای که انسان با حق برقرار می‌کند تعیین می‌سازد و بستگی به انتخاب آزاد هر انسان دارد (علم‌الهدی، ۱۳۸۶: ۲۲۶-۲۲۷).

هویت را می‌توان معرفتی آگاهانه دانست که برآیند اشتراکات و افتراقات گوناگون فرد و جامعه بوده و حس تعلق و تعهد را در پی دارد (فکری فلاح و عرفان، ۱۴۰۱: ۱۷۱).

این معرفت در دو سطح خرد و کلان تحلیل می‌شود و زیربنای تفاوت آن را اغلب یک فرضیه هستی‌شناختی تشکیل می‌دهد: اینکه افراد اساسی‌تر و واقعی‌تر هستند یا جمعیت‌ها (جنکینز، ۱۳۹۶: ۳۰). اگر موضوع بحث هویت، «فرد» باشد سطح تحلیل خرد است و اگر بحث ناظر به هویت «جامعه» باشد، سطح تحلیل کلان خواهد بود (افروغ و مبینی مقدس، ۱۳۹۳: ۱۱۷).

هویت گرچه جهت‌دار است، ولی تمام‌شده و متعین نیست. بنیاد هویت به صورت پیشین و به نحو مشترک برای همه افراد حاصل است، ولی تحقق هویت به جریان منحصر به فرد زندگی هر شخص متوقف است و تنها می‌تواند به صورت فرایند یعنی به صورت «بودن» یا «شدن» درک شود (جنکینز، ۱۳۹۶: ۱۳). یک شخص می‌تواند در آن واحد چند خرده هویت از انواع هویت

را داشته باشد که هر یک انعکاسی از بُعدی از زندگی است. این کثرت هویت‌های اجتماعی هرچند می‌تواند منبع بالقوه‌ای برای تضاد و تنش در زندگی مردم باشد؛ اما اکثر افراد معناها و تجربه‌های زندگی خود را حول یک هویت اصلی سازمان‌دهی می‌کنند؛ هویتی که در طول زمان و مکان دوام و استمرار دارد (گیدنز، ۱۳۸۶: ۴۶)؛ بنابراین هویت، برآیند آن ویژگی‌ها و خصوصیات است نه خود ویژگی‌ها و مجموع آن ویژگی‌ها پدیدآورنده «هویت» است. هویت امر یکپارچه‌ای است که نمی‌تواند متفرق باشد (رشاد، ۱۳۹۷).

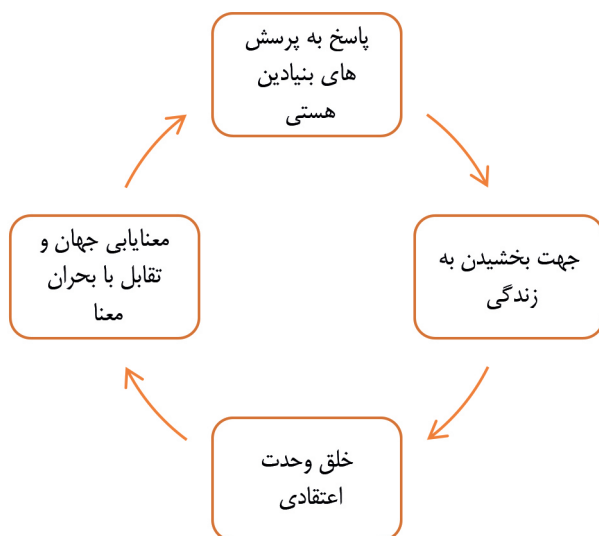
در جغرافیای هویت‌پژوهی توجه به نقش «دیگری» و «غیر» نیز حائز اهمیت بسیاری است؛ ولی نسبت این «دیگری» با شناخت و درک هویت در موارد مختلف متفاوت و متغیر است؛ چراکه گاه بدون دیگری متوجه خود و ویژگی‌های خویش می‌شویم و در واقع خود بی‌ارتباط با دیگری معنا دار است و گاه دیگری منجر به شناخت یا توجه به ویژگی‌هایی می‌شود که از پیش واجد آن بوده‌ایم و این توجه ممکن است به شکوفایی یا تغییر در ویژگی از قبل موجود نیز بینجامد و گاه دیگری و هر نوع تغییر شرایط منشأ ایجاد ویژگی‌های جدید می‌گردد و در مواردی نیز بدون دیگری خودی اصلاً معنا دار نمی‌شود و شکل نمی‌گیرد (پرهیزکار، ۱۳۹۹: ۴۳-۴۹).

۲-۲. هویت دینی

هویت دینی در مقابل چهار گونه هویت دیگر خود را می‌تواند نشان دهد: ۱. هویت الحادی (ضد دینی) ۲. هویت ادیان دیگر ۳. هویت مذهبی (در برابر دیگر مذاهب) ۴. هویت درون مذهبی (گفتمان‌های خاص موجود در داخل هر مذهب) (حاجیان، ۱۳۹۴: ۲۱).

رکن اصلی هویت دینی تعهد و پایبندی به دین بوده و هویت دینی نشان‌دهنده احساس تعلق و تعهد به دین و جامعه دینی است. احساس تعلق و اتکای افراد یا جوامع به نظامی الهی و دینی، جهت‌گیری‌ها و مرزبندی‌ها را تعیین می‌نماید و موجب تمایز فرد یا جامعه دینی از «غیر» می‌گردد و هویت دینی را رقم می‌زند.

مهم‌ترین دستاوردهای این قسم از هویت، پاسخ‌دادن به پرسش‌های بنیادی، جهت‌بخشیدن به زندگی، وحدت اعتقادی و معنایابی جهان و تقابل با بحران معنا است (نیکنام، ۱۳۹۸: ۷۵).

نمودار ۱: کارکردشناسی هویت دینی

۳-۲. تهدیدات هویتی

هر اقدام بالقوه و احتمالی سیاسی، نظامی، اقتصادی و فرهنگی که موجودیت و اهداف حیاتی فرد، نهاد یا کشور را به خطر بیندازد تهدید به شمار می‌رود و هدف هر نوع تهدید تأثیرگذاری بر اندیشه و تحمیل اراده به نیروی مقابل است (زروندی و یاری، ۱۳۹۶: ۱۱۹-۱۲۰).

مقصود از تهدیدات هویتی مجموعه خطرات و آسیب‌های بالقوه و بالفعلی است که با هدف ابهام و اغتشاش در مرزهای تعیین و تمایز بخش یک هویت واحد ایجاد شده است (فکری فلاح و عرفان، ۱۴۰۱: ۱۷۲).

۳. تهدیدهای هویتی ایجاد شده توسط خلفای عباسی

۳-۱. خاستگاه‌شناسی تهدیدهای هویتی ایجاد شده توسط خلفای عباسی

۳-۱-۱. هویت‌سازی کاذب خلفای عباسی

فقدان یک پشتوانه منسجم فکری و اجتماعی برای عباسیان، موجب شد این جریان، با مجموعه اقداماتی در پی فراهم آوردن هویتی عاریتی برای خویش باشد تا بتواند در جامعه، گفتمان خویش را اثبات کند.

ابومسلم در نامه خود به منصور می نویسد: خداوند شما را بعد از پنهانی و بی نام و نشانی و حقارت و خواری ظاهر ساخت سپس مرا از پرتو توبه نجات بخشید (ابن کثیر، ج ۱۰: ۶۴).

همچنین منصور به عمویش عبدالصمد بن علی در این باره به صراحت گفت: ما بین مردمی قرار داریم که دیروز ما را مردمی عادی می دیدند و امروز خلیفه می بینند. پس هیبت و اقتدار ما جز با به کار گرفتن مجازات و فراموش کردن عفو برقرار نمی شود (ابن عساکر، ۱۴۱۵ق، ج ۳۲: ۳۳۱).

بهره برداری از لقب مهدی از جمله حربیه هایی بود که خلفای عباسی برای جبران خلأ هویتی خویش از آن استفاده کردند؛ چرا که مهدویت و اندیشه سرانجام نیک دنیا در جامعه امری مورد انتظار و به مثابه مطلوبی کانونی قلمداد می شد. این عامل انگیزه ای شد تا عباسیان برای جلب حمایت آحاد جامعه کاربست آن را در دستور کار خویش قرار دهند تا جایی که این داعیه از عوامل پیروزی عباسیان شمرده شده است. بررسی القاب انتخابی عباسیان نشان می دهد پنج خلیفه اول عباسی با عناوین موعود گرایانه ملقب شده اند و این القاب از هشتمین خلیفه به بعد جای خود را با عناوینی با پسوند اسم جلاله الله می سپارد (طباطبایی و بهرامی، ۱۳۹۲: ۱۳۴-۱۳۵).

جعل روایات در این راستا به گونه ای بود که عباسیان مدعی شدند دولتشان همان دولت موعودی است که در روایات پیامبر وعده داده شده و بدین وسیله قدرت یابی خود در راستای تحقق امر الهی القامی کردند (میرحسینی و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۷۴). برای نمونه، آنان ادعا کردند پیامبر فرموده است: «مهدی از فرزندان تو (عباس) می باشد، او موفق، راضی و مرضی خواهد بود» (ابن عساکر، ۱۴۱۵ق، ج ۲۶: ۳۰۱).

منصور یکی از غلامان خود را به مجلس محمد بن عبدالله فرستاد و به او گفت: نزدیک منبر بنشین و آنچه محمد می گوید بشنو. غلام گوید شنیدم که محمد می گوید شما شک ندارید که من همان مهدی موعود هستم و من اویم. پس این سخن را به ابوجعفر (منصور) بازگفتم. او گفت: دشمن خدا دروغ گفت. این پسر من است که مهدی است (ابوالفرج اصفهانی، ۱۴۱۹ق: ۲۱۲).

در گزارشی دیگر مسلم بن قتیبه می گوید ابوجعفر (منصور) به دنبال من فردی را فرستاد چون نزد او رفتم گفت محمد بن عبدالله قیام کرد و خود را مهدی خواند به خدا سوگند که او مهدی نیست، اما مطلبی را به تو بگویم که به هیچ کس نگفته ام و بعد از تو نیز به کسی نخواهم گفت و آن اینکه به خدا قسم پسر من هم آن مهدی که روایت درباره او آمده است نمی باشد، بلکه من

از باب میمنت و مبارکی او را چنین نامیدم و آن را به فال نیک گرفتم (همان: ۲۱۸).

۳-۱-۲. خلأ هویتی حاکم عباسی در روزگار امام رضا (علیه السلام)

بحران مشروعیتی که جریان خلافت عباسی را از آغاز به خود مشغول ساخته بود در مأمون شکل ویژه‌ای به خود گرفت؛ چراکه وی در خود خاندان عباسی نیز از جایگاه ویژه و مقبولی برخوردار نبود. مقایسه امین و مأمون گویای این امر است که امین به تمام معنای کلمه، عباسی بود. پدرش هارون و مادرش زبیده نواده منصور بود (ابن تغری بردی، ۱۳۹۲ق، ج ۲: ۸۴). وی در دامان پرورش فضل بن یحیی برمکی، برادر رضاعی و پرنفوذترین مرد دربار رشید قرار داشت و فضل بن ربیع که جدش از آزادشدگان عثمان بود و کمترین شکی در دوستی او نسبت به عباسیان نداشت، بر امور وی نظارت می‌کرد؛ اما از آن سو، مأمون در دامان جعفر بن یحیی که نفوذ کمتری از برادرش فضل داشت، پرورش یافت. مربی و ناظر امور او نیز فضل بن سهل بود که عباسیان به‌ویژه از او آسوده‌خاطر نبودند چه متهم به داشتن تمایلات علوی بود و دشمنی وی با مربی امین در نهایت درجه شدت بود. همچنین مادر مأمون کنیزی خراسانی و غیرعرب بود که بعد از به دنیا آوردن او درگذشت و هرگز نمی‌توانست به مقام زبیده و نفوذ او دست یابد (عاملی، ۱۴۰۳ق: ۱۵۵-۱۵۸).

مأمون برای جبران این امر، ناگزیر به گروه‌های دیگری پناه برد تا وسیله رسیدن به هدف‌ها و آرمان‌هایش باشد و در این مسیر جایی جز خراسان برای او باقی نمانده بود و لذا گرایش و دوستی خود را به خراسانیان نشان داد (عاملی، ۱۴۰۳ق: ۱۷۰). بدین ترتیب، زمینه برای قدرت‌یابی مأمون فراهم شد تا جایی که ابن حزم اندلسی در توصیف دولت عباسی می‌نویسد و کانت دولتهم أعجمیة، سقطت فیها دواوین العرب، و غلب عجم خراسان علی الأمر (ابن حزم، ۲۰۰۷م، ج ۲: ۱۴۶).

۳-۲. ترفندهای مأمون در ایجاد تهدیدات هویتی

دستگاه خلافت برای دور کردن جامعه از امامت، حربه‌های مختلفی را به کار بست که مجموع این اقدامات به مثابه یک فرایند طیفی با هدف به حاشیه‌رانی گفتمان امامت و برجسته‌سازی گفتمان خلافت صورت می‌گرفت. مجموع این اقدامات در محورهای ذیل قرار می‌گیرد:

۳-۲-۱. تهییج مردم به سمت اندیشه‌های وارداتی (اختلال در تعهد دینی)

سیاست مأمون مبتنی بر هندسه‌ای نامتوازن رقم خورد و هدف آن را می‌توان کاستن از مرجعیت

علمی اهل بیت (علیهم السلام) در جامعه دانست؛ چراکه ورود مسائل و اندیشه‌های نوپدید که کمتر سابقه‌ای در تاریخ اسلامی برای آن می‌توان پیدا کرد به‌تنهایی چندان حساسیت‌برانگیز نبوده و چه‌بسا نمی‌توانست واکنشی را در پی داشته باشد؛ اما دستگاه عباسیان نه‌تنها برای پاسخگویی به این چنین شبهاتی جایگاه علمی و اندیشه‌ای تمهید و تدبیر نکرده بود بلکه با محدودسازی مرزبانان حقیقی اندیشه دینی و اعمال سخت‌گیری‌های بسیار بر اهل بیت (علیهم السلام) و یاران و شاگردان ایشان جامعه را از حیث اعتقادی دچار چنددستگی و سرگردانی کرده بود.

ابن ندیم گزارش می‌دهد مأمون گروهی از مترجمان معروف چون حجاج بن مطر، ابن بطریق، حنین بن اسحاق و یوحنا بن ماسویه را که به زبان‌های مختلف آشنایی داشتند به سرزمین روم فرستاد و آنان نیز سیل عظیمی از کتاب‌های یونانی و رومی را به جهان اسلام آوردند (ابن ندیم: ۳۳۹).

همچنین قاضی صاعد اندلسی در توصیف اقدام مأمون به امر ترجمه می‌نویسد: مأمون مترجمان ماهر را برگزید و آنان را مکلف به ترجمه کرد. آنان هرچه در توانشان بود برای او ترجمه کردند. آن‌گاه مأمون مردم را به قرائت و خواندن آن کتاب‌ها تشویق و به تعلیمشان ترغیب کرد (ابن صاعد اندلسی، ۱۳۷۶ ق: ۲۱۴).

در تحلیل این اهتمام مأمون و علت ترغیب‌ها و تشویق‌های وی باید گفت او عرصه نزاع و اختلافات را از مشکلات اجتماعی و سیاسی به عرصه فرهنگی و علمی کشانید تا نوعی سرگرمی علمی ایجاد کند و نیز به جلب اندیشمندان و مبتکران جامعه خود پردازد و در نتیجه قدرت پایه‌ای حکومت را بالا ببرد و با مطرح کردن اندیشه معارض، در مقابل مکتب علمی اهل بیت (علیهم السلام) بایستد (خاکرند، ۱۳۹۲: ۴۷۹-۴۸۰).

علامه مجلسی از صفدی مؤلف شرح لامیه العجم نقل می‌کند که وقتی مأمون با یکی از پادشاهان مسیحی معاهده آتش‌بس امضا کرد، خزانه کتب یونان را که در کتابخانه‌ای جمع‌آوری شده بود از او خواست، پادشاه همه مشاوران خود را جمع و در این باره با آن‌ها مشورت کرد و همه مخالفت کردند جز یک مطران که گفت همه این کتاب‌ها را برای آن‌ها بفرست؛ چون این کتب در هیچ دولت دینی منتشر نشوند جز اینکه آن را تباه کنند و میان علمای آن‌ها اختلاف اندازند (مجلسی، ۱۴۰۳ ق، ج ۵۷: ۱۹۷).

پیامد چنین سیاستی، آشفتگی اعتقادی پدیدآمده در آن دوران بود، چنان‌که در گزارشی خدمت امام عرض شد: گروهی از شیعیان اعتقاد به جبر پیدا کرده و گروهی قائل به اختیار

شده اند (همان، ج ۵: ۵۵) یا در روایت دیگری آمده است که یکی از شیعیان خطاب به امام گفت: ای فرزند رسول خدا! خدا را برای ما وصف کن؛ زیرا میان اصحاب ما در شناخت خدا اختلاف زیادی پیدا شده است (ابن بابویه، ۱۳۹۸ ق: ۴۷)

شاهد دیگری که انگیزه غیر صحیح مأمون در ترویج علوم و استفاده ابزاری از علم در راستای اهداف سوء و ناروایش را نمایانگر است، عبارت‌های صریحی است که او در بیان هدف خود از برگزاری مناظرات بیان داشته و آن را با هدف جلوگیری از گسترش یافتن منزلت و مقام امام در جامعه مطرح می‌نماید. مأمون وقتی سلیمان مروزی را برای مناظره با امام فرامی‌خواند، به وی می‌گوید من به دلیل آگاهی از قوت تو در مناظره فراخواندمت و خواسته‌ام این است که او را در یک مورد مجاب و دلایل او را رد کنی (طبرسی، ۱۴۰۳ ق، ج ۲: ۴۰۱).

۳-۲-۲. کمرنگ سازی تعلق دینی

نهاد امامت در جامعه اسلامی به عنوان جایگاهی مقدس و محترم محسوب می‌شد و اساساً در گذار از دولت‌ها و حکومت‌ها این نهاد مصون از سیاست‌بازی‌های خلفای وقت باقی بود؛ بنابراین نوعی تسلیم درونی برای مردم نسبت بدانان وجود داشت. مأمون می‌کوشید تا به شکلی این قداست را به هم در ریخته و حداقل آن‌ها را چون سایر مردمی که وقتی به حکومت رسیدند مرتکب ظلم و فساد می‌شوند، نشان دهد (جعفریان، ۱۳۸۱: ۴۳۵).

کما اینکه بعد از طرح ولایت‌عهدی توسط مأمون، امام (علیه السلام) این هدف مأمون را به صراحت در حضور او بیان می‌فرماید. حضرت فرمود: خواست تو این است که مردم بگویند: علی بن موسی به دنیا و ریاست بی‌رغبت نیست، بلکه این دنیا است که به او بی‌رغبت است، مگر نمی‌بینید چگونه از روی آرزو طمع ولایت‌عهدی را پذیرفت. مأمون از این سخن خشمگین شد (ابن بابویه، ۱۳۷۸ ق، ج ۲: ۱۴۰).

با وجود این، چنین فضا سازی‌ها به قدری با قدرت در جامعه القا می‌شد که به عنوان اعتراض، به امام عرض می‌شد: شما با آن همه اظهار زهد در دنیا چرا ولایت‌عهدی مأمون را پذیرفتید؟ امام می‌فرمود: قد علم الله کراهتی خدا می‌داند که من از این امر چقدر کراهت داشتم (همان، ۱۳۷۶: ۷۲).

خود مأمون نیز به این هدف خویش اعتراف می‌کند و می‌گوید: این مرد دور از ما مردم را به خود می‌خواند ما خواستیم او را ولیعهد خود کنیم تا اینکه مردم را به سوی ما بخواند و برای اینکه کسانی که به او اعتقاد کامل پیدا کرده‌اند، اعتقادشان در حق او سست شود و بدانند که

آنچه ادعا کرده بود درست نیست و امر خلافت مخصوص ماست و ما ترسیدیم که اگر او را بر این حالت واگذاریم به نحوی بر ما رخنه کند که قابل جلوگیری نباشد و کاری کند که قدرت رفع آن را نداشته باشیم (همان، ۱۳۷۸ ق، ج ۲: ۱۷۰).

ابا صلت هر وی در گزارشی اجبار به ولایت عهدی و همچنین برگزاری جلسات گوناگون مناظره با علمای مذاهب گوناگون را بخشی از روش مأمون در تضعیف و تعلیق این تعلق دینی می‌داند که هر کدام از این رویکردها با تدابیر امام به شکست مأمون منتهی می‌شد تا جایی که همه می‌گفتند او از مأمون به خلافت اسلامی سزاوارتر است. خبرگزاران که این مسئله را سخن روز شده بود به گوش مأمون رسانیدند، و وی از این رو در خشم شده و برآشفته و حسدش شدت یافت و از سوی دیگر حضرت از مأمون باکی نداشت و حق را صریحاً می‌گفت و اکثر اوقات جوابی به سؤال مأمون می‌داد که خوشایند او نبود، و (مأمون نیز) بر او خشم می‌گرفت و کینه او را در دل پنهان می‌داشت و اظهار نمی‌کرد و چون از هر حیلۀ در امر آن حضرت عاجز ماند از این راه داخل شد و او را با زهر به قتل رسانید (همان: ۲۳۹).

۳-۲-۳. تضعیف تشخص دینی

از جمله مهم‌ترین مسائل در ساختار هویتی یک جامعه، شناخت دقیق دگر هویتی و مشخص بودن مرزبندی هویتی است. فقدان این شناخت، راه را برای ورود اندیشه‌ها و تفکرات گفتمان خصم هموار نموده و در ادامه حتی به استحاله هویتی و از بین رفتن هویت دینی جامعه منتهی شود. در همین راستا، در عصر بنی عباس، اساساً کاربست شعار الرضا من آل محمد و کاربست القاب آخرالزمانی و جعل روایات برای تضعیف تشخص دینی بوده است.

در جریان خلافت مأمون این رویکرد بیش از هر زمان دیگری تقویت شد و جامعه عمل پوشید. فضل بن سهل، وزیر خلافت اعلام کرد که مقام ولایت عهد به علی بن موسی واگذار شده و خلیفه او را به لقب رضا ملقب ساخته است. سپس دستور داد مردم به جای لباس سیاه که شعار آل عباس بود، لباس سبز بپوشند و در پنج‌شنبه بعد برای انجام مراسم بیعت حضور یابند و حقوق سالانه خویش را نیز دریافت دارند. در آن روز رجال کشور از امرای سپاه و قضات و شخصیت‌های برجسته دیگر جامعه سبز پوشیده، بر مرکب‌های خویش نشستند و به سوی کاخ خلافت روی آوردند (ابوالفرج اصفهانی، ۱۴۱۹ ق: ۴۵۵).

واژه الرضا می‌تواند تداعی گر بازگشت تاریخی به شعار معروف الرضا من آل محمد باشد که بر مبنای آن شیعیان و عباسیان به سرنگونی بنی امیه پرداختند. واژه «رضا» شاید بتواند بحران

مشروعیت ساختاری از آغاز تا دوره مأمون در دولت عباسیان را برطرف سازد (برزگر، ۱۳۹۳: ۱۴).

این اقدام فریبکارانه و ظاهری به گونه‌ای بود که وقتی مأمون در ماه ربیع الاول سال ۲۰۴ وارد مدینه السلام (بغداد) شد، لباس خود و لباس فرماندهان سپاهش و مردم همه سبز بود، پس يك هفته (همچنان) ماند و سپس آن را از تن درآورد و لباس سیاه را از سر گرفت (یعقوبی، ج ۲: ۴۵۳).

در حقیقت و ورای ظاهرسازی‌های مأمون، وی به صورت کامل مرزبندی‌های هویتی خود را با گفتمان امام مدنظر قرار می‌داد و لذا امام را تهدید نموده و در برابر امتناع امام (علیه السلام) از قبول ولایت عهدی، سیره عمر را واکنش خود نسبت به امتناع امام، اعلام کرد و گفت: عمر بن خطاب به هنگام مرگ خلافت را به شورا واگذاشت. این شورا به عهده شش نفر افتاده بود و از این شش نفر یکی جد تو علی بن ابی طالب بود. عمر مقرر داشت که هرکدام از این شش تن راه خلاف پیش گرفت گردش را بزنید. من همچنین مقرر می‌دارم؛ بنابراین چاره‌ای جز قبول نیست (ابوالفرج اصفهانی، ۱۴۱۹ق: ۴۵۵).

از سوی دیگر وی با طرح پیشنهاد ولایت عهدی سعی در محو این مرزبندی‌ها از اذهان مردم را دارد.

به رسمیت شناخته شدن خلافت عباسیان توسط علویان امتیاز بزرگی برای جریان خلافت محسوب می‌شد؛ چرا که بدین ترتیب اختلاف و دشمنی دیرینه‌ای که میان این دو خاندان وجود داشت و جامعه از آن آگاه بود خود به خود و به نفع عباسیان از بین می‌رفت. نکته دیگر این که با آوردن امام رضا (علیه السلام) در تشکیلات خلافت، فعالیت‌های آن حضرت کنترل و محدود نموده و مردم نه تنها به پذیرش ولایت عهدی، بلکه حتی برای خلیفه‌ای که جانشینی او را پذیرفته شده بود دعوت می‌شدند (جعفریان، ۱۳۸۱: ۴۳۴). بدین ترتیب تمایز نهاد امامت با جریان خلافت در اذهان مردم از بین می‌رفت. همچنین این امر زمینه‌های برخورد با علویان را برطرف می‌کرد، به ویژه اینکه مأمون تصمیم داشت آشوب‌ها و بحران‌هایی را که موجب ضعف حکومت او شده از میان ببرد و برای استقرار پایه‌های قدرت خود، محیط را امن و آرام سازد (فضل الله، ۱۳۸۲: ۱۱۷).

مأمون در نامه خود به عباسیان می‌نویسد: مراد من از بیعت گرفتن برای علی بن موسی با توجه به لیاقتی که او به خودی خود داشت و گزینشی که من کردم جز آن نبود که خون‌های شما را حفظ کنم و با ادامه دوستی بین ما و ایشان خطر را از شما دور سازم... من در تدبیر کار شما هستم و به آینده خود و فرزندان شما پس از شما می‌نگرم (ابن طاووس، ۱۴۰۰ق: ج ۱: ۲۸۰).

نمودار ۲: ترفندشناسی تهدیدهای هویتی مأمون

۴. نقش مناظرات رضوی در مقابله با تهدیدات هویتی

مناظره و گفت‌وگو همواره از اساسی‌ترین ابزارهای ارتباط جمعی انسان‌ها برای تفهیم و تفاهم بوده و تاریخ ادیان توحیدی نشان می‌دهد پیامبران بزرگ الهی از این شیوه بهره‌های فراوان برده‌اند (ر.ک: بقره، ۵۴ و ۵۵، آل عمران، ۶۵، مائده، ۲۰، انعام، ۸۰-۸۱، هود، ۲۸-۳۲، یوسف، ۳۹). چنان‌که احتجاج‌های پیامبر اکرم با مشرکان عرب، مسیحیان نجران، یهودیان، مادی‌گرایان و منکران معاد در بسیاری از آیات (ر.ک: بقره، ۱۱۱، انبیاء، ۲۴، یونس، ۳۵، رعد، ۱۶، جائیه، ۲۶)، انعکاس یافته است (عیسی‌زاده، ۱۴۰۱: ۳۳-۳۴).

مجموعه اقدامات امام رضا (علیه‌السلام) به‌منظور پشتوانه‌سازی برای نظام ارزشی و ابطال قرائت‌های ناصحیح و تفاسیر فاقد حقیقت موجب شد مناظرات از موقعیتی برای ایجاد تهدیدات هویتی از

سوی بنی عباس، به فرصتی برای گفتمان امامت برای هویت‌سازی تبدیل شود و در حقیقت به مثابه یک ابزار مبارزاتی در مقابل دستگاه خلافت قرار گیرد. از این منظر می‌توان کارکردهای مناظرات حضرت را در سه ساحت تعیین‌بخش، تمایزبخش و صیانت بخش تقسیم‌بندی کرد.

۴-۱. کارکرد تعیین‌بخش

منظور از کارکردهای معرفت‌بخش، دستاوردهایی است که از نقطه عزیمت باورها تا نقطه غایی رفتارها و در طی فرایند تدوین، تداوم و غایت‌مندی هویت، قوام آن راه ارمغان آورده و موجب انسجام و انتظام هویت فرد و جامعه می‌شود.

۴-۱-۱. نظام‌مندی و یکپارچه‌سازی هویت با مرکزیت معنایی امامت

از مسائل کلیدی و اثرگذار در شکل‌گیری هویت فکری و ساختار شخصیتی انسان، راهنماشناسی و شناخت منابع آگاهی انسان است. همان‌گونه که دریافت آگاهی‌های رحمانی و هدایت‌بخش از منبع حق، منشأ روشنگری و جوشش اعتقادات صحیح و رفتار درست انسان می‌گردد، دریافت آگاهی‌های باطل و گمراه‌کننده نیز سبب پیدایی باورها و پندارهای ناروا و انحراف انسان از مسیر حق است؛ از این رو توجه به چگونگی منابع معرفت و درست بودن منبع کسب دانش ضروری و حیاتی است.

فهم آگاهانه این مهم، توجه همه‌جانبه افراد به دانش اهل بیت وحی (علیهم‌السلام) و محوریت گفتمان معصومانه و خطانپذیر ایشان را اقتضا دارد؛ چراکه در اهتدا و رهیابی به راه راست نیاز به راهبری است که خود هدایت‌گر است و محتاج هدایت دیگری نیست (جوادی آملی، ۱۳۹۳، ج ۹: ۳۸۷-۳۸۸). امامت عهده‌دار شئون مختلف تبیین، تعلیل، اجرا، حمایت و دفاع از احکام الهی در دایره تشریع و برخورداری از ولایت کلیه الهیه در مدار تکوین است؛ چنین مسئولیتی مستلزم داشتن برترین علم و والاترین قدرت عادلانه بوده و اکتسابی نیست، بلکه موهبت ویژه الهی است (جوادی آملی، ۱۳۸۹، ج ۱: ۳۴۲).

بر این اساس، تحقق ذهنی و عینی دین در ساختار جامعه، مستلزم وجود گرانیگاهی است که ضمن اشراف بر تمام ارکان و مؤلفه‌های هویت‌ساز جامعه، بتواند معنای حقیقی معارف توحیدی و نبوی را به جامعه ارائه دهد.

امامت بی‌گمان پیش از عهد صادقین (علیهم‌السلام) نیز در میان شیعیان مفهومی مهم و تعیین‌کننده به حساب می‌آمد و در ادوار تاریخ تشیع نیز نقشی محوری و کلیدی داشت؛ با این حال در این

عهد به پراهمیت‌ترین و تاریخ‌سازترین کارکرد تاریخی خود تا آن زمان دست‌یافت و کارکردی بسیار حیاتی در ادبیات شیعی، بدل شد؛ بنابراین توجه به خصلت مرکزگرایی در مناسبات شیعی جهت فهم کارکرد دال مرکزی امامت در قلب گفتمان شیعه اعتقادی لازم است (مبلغی، ۱۳۹۸: ۲۶۶-۲۶۷).

گفتمان رضوی همواره حول یک دال مرکزی مهم می‌گردد و آن حقانیت امامت است. تأکید امام رضا (علیه السلام) بر این مسئله و مطرح کردن آن در فضایی که مفهوم خلافت عنصر کلیدی و مسلط دوران عباسی بود، نقش بسیار مهمی در متزلزل کردن گفتمان هژمون داشت (مقدس، ۱۳۹۹: ۷۸).

بعد از گزارشی که عبدالعزیز بن مسلم از اختلاف و بحث مردم پیرامون امامت خدمت حضرت عرض می‌کند، امام در سخنان ارزشمند و ماندگاری، امامت را تعریف و ساحات و ابعاد آن را به طور کامل تبیین می‌فرماید. در فرازی از این کلام حضرت تعبیر «نظام المسلمین» را به کار می‌برند و در ادامه می‌فرماید: بِالْإِمَامِ تَمَامُ الصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ وَالصَّيَامِ وَالْحَجِّ وَالْجِهَادِ (ابن بابویه، ۱۳۷۸ ق، ج ۱: ۲۱۸). این رویداد، ضمن اینکه نشان‌دهنده گونه‌ای دیگر از پاسخ‌های حضرت بوده و به نوعی مناظره‌ای غیرمستقیم با مخالفین را نمایانگر است، رصد حداکثری نیازها و ضرورت‌های فکری و ذهنی جامعه را نشان می‌دهد که ایشان به منظور پاسخ به ابهام ایجادشده به ترسیم خطوط کلی مبانی اندیشه شیعی می‌پرداختند.

در حقیقت تمام مبانی و معارف دینی اگر بخواهد در ترازوی حق سنجیده شود و ارزش یابد، باید با مرکزیت معنایی امامت هماهنگ شود و تعیین سیر دین‌داری و مسیر دینداران با امام است.

امام در مجلس گفت‌وگو در بصره صراحتاً علت آن گردهمایی را اثبات آثار نبوت و علامات امامت برای مردم می‌داند. حضرت دستور داد جماعت شیعه و اشخاصی که از امام سؤال دارند و همچنین جاثلیق و رأس الجالوت را دعوت نمایند و به همه گفته شود از آن چیزی که مدنظر دارند سؤال کنند. زمانی که مردم با شناخت امام به امامت ایشان اقرار می‌کنند اما می‌فرماید بمانید و متفرق نشوید. من شما را در اینجا جمع نموده‌ام تا از هر چه می‌خواهید از من سؤال کنید؛ از آثار نبوت و علایم و نشانه‌های امامت که آن‌ها را مگر در نزد ما اهل بیت (علیهم السلام) نمی‌یابید. پس سؤال‌هایتان را ارائه کنید (قطب‌الدین راوندی، ۱۴۰۹ ق، ج ۱: ۳۴۳).

حضرت رضا (علیه السلام) در یکی از مناظرات خویش بیان می‌دارند: «امامت تنها شایسته کسی است که بر همه امت‌ها به وسیله برهان بر امامت احتجاج دارد». پس از این بیان، رأس الجالوت از

ایشان از نشانه‌های این امام می‌پرسد و امام پاسخ می‌دهند: «اینکه امام، به تورات، انجیل، زبور و قرآن، احاطه داشته باشد و با هر کدام به کتاب خودشان احتجاج کند و اینکه عالم به تمام زبان‌ها باشد و با اهل هر زبانی، به زبان خودشان، بحث نماید و افزون بر این‌ها، باید از هر آلودگی و عیبی، پاک باشد و همچنین عادل، باانصاف، حکیم، دلسوز و مهربان، بردبار، اهل بخشش و گذشت، راستگو و نیکوکار، صمیمی، امین و مطمئن باشد و امور مردم را حل و فصل کند» (همان: ۳۵۰).

۴-۱-۲. توانمندسازی هویتی

در منظومه هویت‌سازی مطرح در سیره حضرت رضا (علیه السلام)، هر دو ساحت فردی و اجتماعی هویت، مدنظر قرار می‌گیرد.

محمد بن عبد الله الخراسانی گوید که: مردی از زنادقه پس از گفت‌وگو با امام، از خدمت آن حضرت دور نشد تا آنکه مسلمان شد (طبرسی، ۱۴۰۳ ق. ج ۲: ۳۹۷). این سنخ از هویت یابی در موارد مختلفی و پس از گفت‌وگوهای امام با افراد مختلف گزارش شده است.

امام به اندازه‌ای به امر هدایت مردم و تقویت هویت دینی مردم اهمیت می‌دادند که پس از ممانعت مأمون از حضور مردم در محضر امام، حضرت به نفرین او اقدام نمودند چنان‌که عبد السلام هروی نقل می‌کند مأمون مطلع شد که امام رضا (علیه السلام) مجالسی علمی مربوط به اصول دین و مذهب تشکیل می‌دهد و مردم شیفته مقام علمی ایشان شده‌اند، از این رو حاجب خود را مأمور کرد تا از شرکت در این مجالس جلوگیری کند و آن حضرت را احضار نموده، پرخاش و بی‌احترامی کرد، امام (علیه السلام) با حالتی آشفته و ناراحت بیرون آمد و فرمود سوگند به حق مصطفی و مرتضی و سیده النساء که او را نفرین می‌کنم به قسمی که یاری خداوند را از او برمی‌دارم و به منزل بازگشت، دو رکعت نماز به جای آورد و در قنوت رکعت دوم دعایی را خواند که بخشی از آن عبارت است از: «ای ایجادکننده تام و ای نوآورنده مدام، و ای توانای عزیز، و والامقام! درود فرست بر آن کس که نماز را به درود بر او شرف بخشیدی، و انتقام گیر از آن کس که بر من ستم روا داشته و مرا سبک ساخته و پیروان مرا از در خانه من رانده است، تلخی خواری، و خفت را بدو بچشان چنان‌که او به من چشانیده است و وی را از درگاه رحمت و کرمات دور ساز.» ابو الصلت می‌گوید: امام دعای خود را هنوز تمام نکرده بود که زلزله در شهر افتاد و شهر به هم خورد و فریادها اوج گرفت، و گردوغبار برخاست، و غوغای شدیدی در شهر افتاد (ابن بابویه، ۱۳۷۸ ق. ج ۲: ۱۷۳).

از سوی دیگر در مناظرات، با مشاهده اشراف و علم امام به مباحث، افراد هویت‌جو، علاوه بر هویت‌یابی، توانستند در الگویی پیش‌رونده به هویت‌سازی نیز برسند و خود زمینه‌ساز هویت‌بخشی به افراد دیگر شوند. نمونه این اشخاص عمران صابی است.

عمران صابی شخصیتی است که پس از روشن شدن حقیقت برای وی، از شیعیان حضرت شد و در جلسه مناظره عرضه داشت: گواهی می‌دهم که خداوند تعالی همان‌گونه است که به یکتایی توضیحش دادی و گواهی می‌دهم که محمد بنده اوست که به نور هدایت و دین حق مبعوث شده است، آن‌گاه رو به قبله، به سجده افتاده اسلام آورد. حسن بن محمد نوفلی گوید: وقتی سایر متکلمین، عمران صابی را چنین دیدند، با آنکه بسیار سرسخت بود و تا به حال کسی در بحث بر او غلبه نکرده بود، هیچ‌کس دیگر از حضرت سؤالی نکردند (همان، ج: ۱، ۱۷۷)؛ پس از جلسه، امام یکی از خادمان را صدا زد و فرمود: به سراغ عمران صابی برو و او را نزد من آور. هنگامی که عمران آمد، حضرت به او خوش آمد گفتند و او را مورد لطف خویش قرار دادند. بعد از این قضیه، متکلمین از گروه‌های مختلف نزد عمران می‌آمدند و او سخنان و ادله آنان را جواب داده، باطل می‌کرد، تا اینکه بالاخره از او کناره گرفتند. حضرت رضا (علیه السلام) او را مأمور صدقات بلخ کردند (همان: ۱۷۸).

۴-۱-۳. ترسیم هویت غایی جامعه دینی

نقش پشتوانه‌ساز مبانی منسجم و متقن برای هویت‌یابی به‌گونه‌ای است که هویت‌ها به هر میزان که از مبانی و غایات منطقی و منظم برخوردار باشند در برهه‌های حساس پدیدارشدن تهدیدات هویتی صیانت یافته و توان محافظت از بهره‌مندان خود را خواهند داشت. هویت غایی از جمله انقسامات مقوله کلی هویت است که متضمن چرایی و فایده یک تلاش جمعی، حالات مطلوب آرمانی و فرجام یک تحرک اجتماعی است. این سنخ از هویت سبب می‌شود افراد یک جامعه حرکت برآمده از هویت تأسیسی و امتداد یافته به واسطه هویت تداومی را به یک سمت و سوی مشخص ادامه دهند و در چهارچوب هویت برگزیده خود به تلاش و تکاپوی اجتماعی بپردازند (واسعی و عرفان، ۱۳۹۳: ۱۲۵).

در فرهنگ روایات، «انتظار» اندیشه هویت‌بخش و حرکت‌آفرینی است که رفتار فردی و تعامل اجتماعی منتظر را در جهت تحقق ظهور هدفمند می‌کند. کسانی چشم به راه ظهور مصلح جهانی اند که افزون بر صالح بودن، خودشان را به بزرگ‌ترین انقلاب تاریخ وابسته بدانند و در این راه سهم و افری داشته باشند (جوادی آملی، ۱۳۹۳، ج: ۹، ۳۶۴).

بخش عمده کارکرد هدفمند و هدایت مآل‌سازی هویت دینی در این است که هر میزان هدف غایی یک فرایند تاریخی و یک جنبش فرهنگی و سیاسی برای پدیدآوردن آن جنبش و نیز هواداران آن روشن، عینی و شناخته‌شده باشد به همان میزان می‌توان به پیروزی آن تحول در مواجهه با بن‌بست‌ها و معضلات ایجادشده به دست رقیبان و مخالفان امیدوار بود و آموزه مهدویت به‌عنوان نماد رویارویی دو جبهه حق و باطل و پیروزی جبهه حق در فرجام این ستیزش تاریخی است (واسعی و عرفان، ۱۳۹۳: ۱۲۶-۱۲۵)

در مجلس مناظره با فقها و اهل کلام مأمون گفت: یا ابا الحسن عقیده شما درباره رجعت چیست؟ امام (علیه السلام) فرمود: آن بجا و حق است و در امت‌های پیشین هم بوده است و قرآن مجید هم بدان ناطق است و رسول خدا (صلی الله علیه و آله) هم فرموده: هر چه در امت‌های سابق اتفاق افتاده در این امت نیز اتفاق خواهد افتاد بی‌کم‌وکاست طابق النعل بالنعل و بدون تفاوت، و فرمود: هرگاه مهدی امت از اولاد من خروج کند عیسی بن مریم (علیه السلام) نازل شود و پشت سر او با او نماز گزارد و فرمود: اسلام با غریبی شروع شد و به‌زودی که به غربت بازگردد، پس خوشا به حال غربا، پرسیدند: یا رسول الله سپس چه خواهد شد؟ فرمود: سپس حق به صاحبش بازخواهد گشت (ابن بابویه، ۱۳۷۸ ق، ج ۲: ۲۰۱).

۴-۲. کارکرد تمایزبخش

محور دیگری که در ساحت کارکردها و دستاوردهای مناظرات در مقام هویت‌بخشی به جامعه ایجاد شد، ارائه شاخصه‌های دقیق برای مرزبندی و هویت‌یابی از یک‌سو و تعیین معیار و الگویی برای چگونگی مواجهه صحیح با دیگران در جامعه بود. این کارکرد در شرایطی که حکومت عباسی در پی برهم‌زدن و مبهم ساختن مرزبندی‌های هویتی بود توانست به‌درستی به نفی و طرد دگرهای هویتی منجر شود.

۴-۲-۱. تأکید بر سطح اقناعی هویت دینی

در مقام سنجش، گزینش و پذیرش مبانی هویتی عرضه‌شده به جامعه، ارجاع به سه ساحت قرآن و سیره اهل بیت ع، عقل و فطرت الگویی اطمینان‌بخش برای کسب هویت صحیح در جامعه محسوب می‌شود که در مناظرات حضرت این سه اصل به‌مثابه اصول رویکردی و روشگانی و به‌عنوان منطقی تمایزبخش مشاهده می‌شود.

هنجارها و ارزش‌ها پدیده‌هایی هستند که در لایه‌های عمیق‌تر از کنش‌های اجتماعی افراد

قرار می‌گیرند. عمیق‌ترین لایه‌های اجتماعی عقاید کلانی هستند که بر آرمان‌ها و ارزش‌های اجتماعی و بر نمادها و کنش‌های انسانی تأثیر می‌گذارند. باور و اعتقادی که انسان نسبت به اصل جهان و جایگاه خود در آن دارد و تفسیری که از زندگی و مرگ خود ارائه می‌دهد از عمیق‌ترین پدیده‌های اجتماعی هستند. این پدیده‌ها که برای زندگی اجتماعی نقش حیاتی دارند در لایه‌ها و سطوح بنیادین اجتماعی قرار می‌گیرند و هویت جهان اجتماعی با این دسته از پدیده‌ها پیوند می‌خورد (پارسانیا، ۱۳۹۱: ۱۳۸-۱۴۰).

گفتمان مناظرات امام رضا (علیه السلام)، منظومه‌ای چندوجهی، چندسطحی، دربردارنده، اقناعی و مبتنی بر تعامل و اندرکنش شرع (برگرفته از نص) و عقل (هم‌راستا با خرد و تجربه بشری) است. این موضوع برایند احساس نیاز حضرت برای برخوردی نقلی روایی و عقلی کلامی با این جریان‌های رقیب، دگراندیش و گاه معاند را نشان می‌دهد (میراحمدی و رضایی‌پناه، ۱۳۹۵: ۷۶).

از نظر تطابق برداشت‌ها و دریافت‌ها با فطرت سلیم و عدم تنافر آن با طبع سلیم باید گفت اسلام انسان را دارای هویتی دوبعدی می‌داند: بعد فطرت و بعد طبیعت و هر چند بعد طبیعی آدمی او را به سویی متناسب با طبیعت و ماده می‌راند؛ اما بعد فطری او وی را به سوی دیگری می‌خواند (رشاد، ۱۳۸۲: ۲۵۹). فطرت چنان يك سنجه می‌تواند در سنجش و بازشناخت صحت و سقم فهم از دین و آسیب‌شناسی حاصل از کاوش در متون دینی به کار رود، و اگر آنچه از متون دینی فراچنگ آمده است، به‌ویژه در حوزه حکمت عملی، با فطرت سلیم آدمی تنافر داشته باشد، باید مورد بازنگری قرار گیرد؛ زیرا تنافر معرفت حاصل از دین و عدم تلائم یافته‌ها با فطرت، می‌تواند نشانه خطا بودن استنباط باشد (رشاد، ۱۳۸۳: ۱۰۵).

به دلالت آیه ۳۰ سورة روم «فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفاً، فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا؛ لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ» فطرت ملکوتی منسوب به حق تعالی است، پس هویت «من عنداللهی» و قدسی دارد و حیات و هستی «همه انسان‌ها» بدان سرشته است و ذات آدمی بر آن اساس پدید آمده است، پس همگانی است و فرا اقلیمی و فرا اقوامی است (رشاد، ۱۳۸۳: ۱۰۲).

انسان مفلطوره به فطرت الهی در زندگی و اجتماع به دنبال تحقق میل فطری خود یعنی رسیدن به کمال مطلق است و از این طریق می‌خواهد خود را کامل کند و به هویت خویش دست یابد (پرهیزکار، ۱۳۹۶: ۷۰).

حضرت رضا (علیه السلام) پرستش خداوند را امری ذاتی و فطری در نظر گرفته که می‌توان از مخلوق به خالق راه برد و نشانه‌های خداوند را در خلقت مشاهده کرد، اما ذات خداوند را توصیف‌ناپذیر و راه

حواس را به سوی او مسدود دانسته و دلیل آن را تفاوت بنیادی میان مخلوق (محدودشده) و خالق (محدودکننده) عنوان کرده است (سعیدی، ۱۳۹۷: ۸۱):

«ستایش خدایی را که ستایش را به بندگان الهام فرمود و آنان را بر سرشت خداشناسی آفرید» (ابن بابویه، ۱۳۹۸ق: ۵۶).

مناظره امام با عمران صابی علاوه بر برداشتن وجه عقلانی، بیانی است که هر کسی فارغ از مکتبش می تواند بدان بیندیشد، وجهی فطری نیز دارد که هر انسان حق طلبی آن را می پذیرد و از اصلی فطری به نام «خدایایی ذاتی» در انسان پرده برمی دارد (عصاره نژاد دزفولی و همکاران، ۱۴۰۰: ۵۱).

در ساحت توجه به عقل نیز، تأملی معرفت شناسانه بر مناظرات امام رضا (علیه السلام) ما را به این نتیجه می رساند که ایشان به کارکرد عقل پیش از ایمان دینی و پس از آن اعتماد داشت. لذا اعتقادات دینی را در تقابل با تعقل و تفکر تلقی نمی کرد. ایشان به مستدل کردن باورهای دینی در محدوده توانایی عقل می پرداخت و رأی کسانی که لازمه ایمان آوردن را رها کردن قوای عقلانی اعلام می کردند، نمی پذیرفت (سعیدی، ۱۳۹۷: ۸۰). احتجاجات حضرت در باب اثبات توحید در موارد مختلف با دلایل عقلی (طبرسی، ۱۴۰۳ق، ج ۲: ۳۹۶)، نمونه ای از این اهتمام است.

در حدیث معروف امامت، آن امام همام به ۲۳ آیه از قرآن کریم به طور صریح استشهاد می کنند و عبارت های قرآنی دیگری نیز به صورت تلویحی با سخن ایشان ترکیب شده است (مجیدی و ناصریان خلیل آباد، ۱۳۹۴: ۳۳).

همچنین در دیگر مناظره حضرت که پیرامون توحید و در حضور مأمون با سلیمان مروزی انجام گرفت، از ۲۷ آیه از قرآن کریم، در تبیین معارف توحیدی بهره گرفته شده است. در مناظره حضرت با علی بن محمد بن جهم که در حضور مأمون و پیرامون عصمت انبیا صورت گرفت نیز ۱۹ آیه از قرآن کریم تجلی یافته است که نشانگر استدلال های زیاد حضرت به آیات کلام وحی در زدودن شبهات اعتقادی و کلامی است و نیز در مجلس دیگری که در حضور مأمون و پیرامون عصمت انبیا انجام گرفت، حضرت در جهت اثبات عصمت انبیای الهی به ۴۰ آیه از قرآن کریم استدلال فرمودند (خلیلی و قلی بی، ۱۳۹۸: ۷۶).

در محور دیگر، استناد امام رضا به کلام رسول الله ﷺ در جهت آن بود تا مورد قبول مسلمانان قرار گرفته و بدون تردید آن را پذیرا باشند و از علت بهره بردن امام از سخنان پیامبر اکرم می توان به مواردی مثل احیای سنت نبوی و یادکرد؛ میراث دینی که در گذر زمان دچار غبار گرفتگی شده

بود، بیان موقعیت خویش و ارائه اهل بیت (علیهم السلام) واقعی، تحکیم سخن و ایجاد پشتوانه برای آن تا مسلمانان به حکم شأن پیامبر و توصیه‌های قرآنی به تبعیت از آن حضرت بپردازند و امانتداری در انتقال سخنان پیامبر به آیندگان اشاره کرد که باعث می‌شد تا کلام مستند به ایشان را پذیرفته و برای خود حجت بدانند (میرهادی تفرشی و همکاران، ۱۳۹۹: ۴۴-۴۶).

۴-۲. نفی و طرد دگرهای هویتی

نفی و طرد دگرهای هویتی با استفاده از مبانی و باورهای خود آنان، موجب شد مناظرات حضرت، وجهی منحصربه‌فرد بیابد؛ چراکه چنین تمایزبخشی، افزون بر اینکه نیازمند علم و اشراف کامل بر مبانی و اندیشه‌های آنان بود غنا و برتری هویت خویش را نیز به ارمغان می‌آورد.

امام رضا (علیه السلام) پیشیمانی و شکست مأمون رازمانی می‌دانند که او ببیند حضرت با اهل تورات با توراتشان و با اهل انجیل با انجیل‌شان و با اهل زبور با زبورشان و با صابئین به عبری و با زردشتیان به فارسی و با رومیان به رومی و با هر فرقه‌ای از علماء به زبان خودشان بحث می‌کنند و پس از پیروزی و پذیرش سخنان حضرت از سوی آنان مأمون خواهد دانست آنچه درصددش هست، شایسته او نیست، در این موقع است که پیشیمان خواهد شد (ابن بابویه، ۱۳۷۸ق، ج ۱: ۱۵۶).

این کارکرد مناظرات علاوه بر شکست گفتمان خصم، سندی بود که حقانیت گفتمان امام را برای مردم هویت‌جو، نشان می‌داد. ابو اسماعیل سندی گوید: در سند شنیدم مردی در میان عرب هست که او را حجت خداوند می‌دانند، من از سند بیرون شدم و در طلب او برآمدم تا نزد او رسیدم، چون زبان عربی نمی‌دانستم با او به زبان سندی مراسم سلام و احوال‌پرسی را انجام دادم و او با زبان سندی جواب مرا داد و سپس با زبان سندی به گفت‌وگو پرداختیم (قطب‌الدین راوندی، ۱۴۰۹ق، ج ۱: ۳۴۰).

این وجه از قدرت امام در جلسات متعددی تکرار شد کما اینکه در مجلسی در ابتدای امامت حضرت، عده‌ای به منظور اثبات امامت حضرت افرادی هندی، رومی، فارسی، و ترکی را حاضر کردند و هر کدام مسئله‌ای به زبان خود پرسیدند و امام رضا (علیه السلام) پاسخ آن‌ها را به زبان خودشان دادند و همگان تعجب کردند (همان: ۳۴۳).

۴-۳. ساحت صیانت‌بخش

امنیت از نظر لغوی با دودسته از واژگان تعریف‌شده که نمایندگی آن‌ها را، «بی‌بیمی» و

«اطمینان» عهده‌دار هستند. در تعریف به «بی‌بیمی» معمولاً وجه سلبی امنیت مدنظر است که بر نبود خطر دلالت دارد. لذا «در امان بودن»، «محافظت» و «حمایت» به‌عنوان معادل امنیت پیشنهاد می‌شود؛ اما در تعریف به «اطمینان» معمولاً وجه ایجابی امنیت مدنظر است. واژگانی چون «اعتماد»، «اطمینان خاطر»، «آرامش» و «رضایت» معمولاً از این منظر برای معادل لغوی امنیت پیشنهاد شده‌اند (افتخاری، ۱۳۹۴: ۹).

خوانش دقیق و بررسی عمیق کلام امام در مناظرات گوناگون، حکایتگر کارکرد مهم مناظرات حضرت، افزون بر دو ساحت تعیین و تمایزبخش دارد و آن امنیت بخشی به هویت جامعه شیعی است.

۴-۳-۱. نشان دادن قدرت گفتمان امامت

پس از ایجاد مناظرات مختلف از سوی جریان خلافت که با هدف تغییر مرجعیت اذهان و آرای جامعه اسلامی صورت می‌گرفت، علاوه بر تسلط و اشراف علمی بی‌نظیر امام، نحوه کار بست کلمات و جملات در مقاطع مختلف مناظرات قدرت معنوی گفتمان امام و در نتیجه قدرت معنایی واژگان را نشان می‌داد که منجر به ارتقای قدرت دینی هویت شیعی می‌شد.

قدرت مهم‌ترین مفهوم و در حقیقت دال گفتمان است؛ به عبارت دیگر زیربنای وجودی گفتمان قدرت است. بدون قدرت، گفتمانی متولد نمی‌شود و هیچ گفتمانی خالی از قدرت نیست (بشیر، ۱۳۹۷: ۸۳). باید توجه داشت که اسلام، قدرت را نفی نمی‌کند؛ اما قدرت مبتنی بر ظلم، بی‌عدالتی و بی‌دینی و امثالهم را مردود می‌شمارد و قدرت و اقتدار در سایه عبودیت خداوند متعال برای تحقق عدالت را مورد تأیید قرار می‌دهد. قدرت از نگاه اسلام یک ماهیت هویتی دارد (همان: ۸۵-۸۶).

برتری امام در مواجهه علمی با علمای تمامی فرق و ادیان، نشان داد قدرت تخصصی امام منحصربه‌فرد است و این «انحصار»، قدرت خبرگی و تخصص ایشان را بیشتر نمایان کرد و مأمون را که به دوست داشتن علم و دانش، تظاهر می‌کرد، مجبور کرد نقاب از چهره بردارد و سیاست انزوا و حصر فرهنگی ارتباطی امام را در پیش گیرد و حتی مجالس درس امام را تعطیل کند (انواری، ۱۴۰۱: ۲۶-۲۷).

در یکی از مناظره‌های برگزار شده میان حضرت و سران ادیان و مذاهب مختلف، امام می‌فرماید: يَا قَوْمِ اِنْ كَانَ فَيْكُمْ اَحَدٌ يُخَالِفُ الْاِسْلَامَ وَاَزَادَ اَنْ يَسْأَلَ فَلْيَسْأَلْ غَيْرَ مُحْتَشِمٍ (ابن بابویه، ۱۳۷۸ ق، ج ۱: ۱۶۸).

این فرار از سخن حضرت، بیانگر حفظ و تداوم ارزش‌ها و باورهای دینی، پایداری و اقتدار نهاد امامت و پشتوانه‌سازی به‌منظور تأثیر دین در جامعه در حوزه تمدنی است.

در فرازی دیگر حضرت خطاب به جاثلیق فرمود: سؤال کن از آنچه بر تو ظاهر شده است و جواب آن را بدان (همان: ۱۵۶)

امام در سخنرانی و گفت‌وگویی که در بصره دارد کلام خود را این‌گونه آغاز می‌فرماید: السَّلَامُ عَلَیْكُمْ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ و در ادامه می‌فرماید: آیا می‌دانید چرا من سخنانم را با سلام آغاز نمودم؟ گفتند: خیر. فرمود: برای اینکه به شما آرامش بدهم (قطب‌الدین راوندی، ۱۴۰۹، ج ۱: ۳۴۲). تجلی این امنیت هویتی در ارزیابی گروه داخلی و دیگری نمایان است.

در نمونه ارزیابی فردی و گروهی داخلی می‌توان به نوفلی اشاره کرد. وی که هنوز به مقام شامخ علمی امام (علیه السلام) معرفت کامل نداشت و از توطئه مأمون وحشت کرده بود، قبل از برگزاری مناظره عرضه داشت: علمای علم کلام اهل بدعت‌اند و مخالف دانشمندان اسلام‌اند؛ چرا که عالم واقعیت‌ها را انکار نمی‌کند، اما این‌ها اهل انکار و سفسطه‌اند. اگر دلیل بیاوری که خدا یکی است، می‌گویند: این دلیل را قبول نداریم. اگر بگویی: محمد رسول الله است، می‌گویند: رسالتش را اثبات کن و در برابر انسان دست به مغالطه می‌زنند و آن‌قدر سفسطه می‌کنند تا انسان از حرف خودش دست بردارد. فدایت شوم، از این‌ها بر حذر باش! امام (علیه السلام) تبسمی فرمود و گفت: ای نوفلی، تو می‌ترسی دلایل مرا باطل کنند و راه را بر من ببندند؟! نوفلی که از گفته خود پشیمان شده بود، گفت: نه به خدا سوگند، من هرگز بر تونمی‌ترسم. امیدوارم که خداوند تو را بر همه آن‌ها پیروز کند.

نقل‌کننده این روایت، یعنی نوفلی، می‌گوید: مجلس تمام شد و مردم پراکنده شدند و من با جماعتی از دوستان در آنجا بودم. ناگهان محمد بن جعفر به سراغ من فرستاد. نزد او رفتم، گفت: این نوفلی، دیدی چه شد؟ به خدا سوگند، من هرگز گمان نمی‌کردم علی بن موسی (علیه السلام) در چیزی از این مسائل وارد باشد و هرگز او را به این امور نشناخته بودم و عارف نبودیم که در مدینه تکلم کرده باشد و اصحاب کلام نزد او اجتماع یافته باشند من گفتم که حاجیان نزد او می‌آمدند و از مسائل حلال و حرام خود می‌پرسیدند و او جواب آن‌ها را می‌داد و بسا بود که نزد او می‌آمدند و با او محاجه می‌کردند (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۱: ۱۷۸).

ابو الصلت هروی گوید: آن‌گاه که مأمون علمای فرق مختلف اسلامی و نیز علمای یهود، نصاری، مجوس، صابئین و سایر اهل علم و کلام را نزد حضرت رضا (علیه السلام) گردآورد، و هر کس

از جای برخاسته و سخنی گفت جواب قاطع گرفت و ساکت ماند که گوئی سنگ دردهانش گذارده‌اند (همان: ۱۹۲).

در ارزیابی «دیگری» و غیر از این امنیت هویتی اقرارهای افرادی نظیر جاثلیق که گفت به حق مسیح قسم، گمان نداشتیم در بین علماء مسلمین کسی مثل شما وجود داشته باشد (همان: ۱۶۴).

۴-۳-۲. پشتوانه‌سازی برای هویت دینی (نقش فراتاریخی)

رهاورد اقدامات حضرت در مناظرات در ساحت معرفتی و رویکردی، قلمرو اعتبار هویت دینی را در ابعادی فراتاریخی و فرازمانی وسعت بخشید. تأثیر پایدار و عمیق مناظرات به‌گونه‌ای بود که معماران افکار و اذهان جامعه شیعه در ادوار بعد، با اطمینان از نبود خلأ در هویت شیعی به‌مواجهه با متولیان گفتمان‌های غیر پردازند و هویت شیعی در جامعه به‌رغم تمام مشکلات و محدودیت‌ها، یک هویت فعال و پویا با توانایی رصد حداکثری شبهات و ابهامات در جهت رفع و پاسخ به آنان باشد.

در بحث امامت که به‌مرور زمان و با توجه به فضای حاکم بر جامعه، مسئله نیازمند توضیح عقلی شد برای پاسخ به این سؤال که چه کسی باید پس از رسول خدا (صلی الله علیه و آله) حکومت کند و آیا این شخص باید منصوب از جانب خدا باشد یا مردم، مبانی عقلی مطرح گردید. از این رو تاپیش از زمان امام رضا (علیه السلام) غالباً شیوه نقل و گاهی هم روش عقلی برای اثبات این اندیشه استفاده میشد و در زمان حضرت رضا (علیه السلام) بحث‌ها با تفصیل بیشتری شکل عقلی به خود گرفت و امام در این باره معارف زیادی را مطرح فرمود (جعفریان، ۱۳۸۱: ۴۵۷-۴۵۸) و بدین گونه غنی‌سازی مبانی اعتقادی شیعه صورت گرفت.

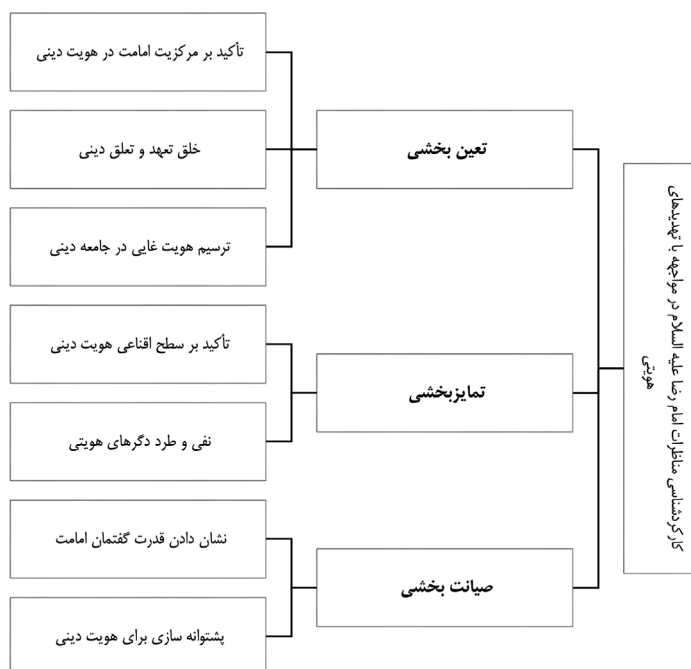
این پشتوانه‌سازی و صیانت اندیشه‌ای با سامان بخشی به جامعه شیعی همراه بود به‌گونه‌ای که پایان دادن به فرقه‌گرایی‌ها، نظام‌مندشدن عقاید و باورهای شیعی و ساماندهی مبانی کلامی شیعی از جمله دستاوردهای مدیریت امام رضا (علیه السلام) به شمار می‌رود (خاکپور و همکاران، ۱۳۹۳: ۴۵-۴۶).

اهتمام به ثبت مناظرات امام در آثاری نظیر مجالس الرضا (علیه السلام) مع اهل الادیان نوشته حسن بن محمد بن سهل النوفلی (نجاشی، ۱۳۶۵: ۳۷) و کتاب مناظرات علی بن موسی الرضا (علیه السلام) نوشته عبدالعزیز بن یحیی بن أحمد بن عیسی الجلودی الأزدی البصری (همان: ۲۴۴) که برخی از مجالس مناظرات حضرت را گردآورده بودند جایگاه و اهمیت این مناظرات را در اذهان افراد جامعه نشان می‌دهد.

از دیگر کارکردهای مناظرات حضرت، تقویت کنشگری نیروهای اجتماعی، فهم آگاهانه مسائل جامعه و توانایی دفاع از مبانی دین بود که مرهون تسلط و برتری گفتمان امام بر گفتمان‌های غیر بود.

به‌عنوان نمونه ابوصلت که محضر امام رضا (علیه السلام) را درک نموده، در نیشابور در خدمت امام بوده و حدیث سلسله الذهب را از امام نقل کرده است و در مجالس امام رضا (علیه السلام) حاضر می‌شد (قریشی، ۱۳۸۶: ۲۱۲). وی در حضور مأمون با بشر مریسی و اهل مرجئه، زنداقه، قدریه به مناظره پرداخت (خطیب بغدادی، ۱۴۱۷ ق، ج ۱۱: ۴۹).

همچنین فضل بن شاذان از دیگر شاگردان و یاران امام رضا (علیه السلام) است که پیوسته با مخالفان و کج‌فکران و منحرفان عصر خویش در حال مناظره بوده و از مذهب تشیع دفاع می‌کرده است. وی با برهانهای استوار عقلی و نقلی از حریم ولایت دفاع (مولایی نیا و خراسانی، ۱۴۰۱: ۷۷) و خود را جانشینان افرادی چون محمد بن ابی عمیر، صفوان بن یحیی و هشام بن حکم و یونس بن عبدالرحمن می‌دانست (کشی، ۱۴۰۹ ق: ۵۳۹).

نمودار ۳: کارکردشناسی مناظرات امام رضا (علیه السلام) در مواجهه با تهدیدهای هویتی

۵. نتیجه‌گیری

مجموع مطالب پیش گفته حکایتگر آن است که مناظره بر اساس آموزه‌های دین، می‌تواند به‌مثابه راهبردی در جهت هویت‌سازی افراد و جوامع قرار گیرد. شرایط دشوار عصر امام رضا (علیه السلام) و تغییر سیاست خلافت عباسی از مبارزه و مواجهه آشکار به نبردی ترکیبی و با تنوع تهدیدات، مرزبندی‌های هویتی جامعه را مورد هدف قرار داده بود؛ اما مناظرات حضرت به‌مثابه بخشی از راهبرد گذاری و راهکار گزینی امام، توانست مانع از موفقیت جریان خلافت شود. رصد حداکثری مسائل، پرسش‌ها و شبهات و ارائه ادله و مستندات گوناگون از منابع خودی و دیگری در مناظرات، نه‌تنها به تثبیت و تعیین هویت شیعی و تمایز آن از هویت‌های غیر منتهی شد، بلکه رهاورد معرفتی آن امنیت هویتی را برای گفتمان شیعه تضمین کرد که به‌گونه‌ای که در ادوار بعد و با وجود دور بودن عموم جامعه از امام و محدودیت‌های شدیدتر دسترسی به ائمه (علیهم السلام)، گفتمان شیعه دچار تحیر و تردید نشد.

در پایان می‌سزد به برخی از مهم‌ترین مسئله‌های علمی برآمده از این جستار اشاره شود. امید است پژوهشگران علاقه‌مند به این حوزه مطالعاتی به ارتقای کیفی مباحث کمک کنند.

ردیف	عنوان
۱	سبک‌شناسی امام رضا (علیه السلام) در ایجاد هویت جمعی همگون در امامیه
۲	سیره امام رضا (علیه السلام) در مدیریت تعارضات هویتی در جهان اسلام
۳	چالش‌های هویتی فراروی امام رضا (علیه السلام) در پذیرش ولایت عهدی
۴	بررسی نقش مدیریت منابع انسانی در سیره امام رضا (علیه السلام) بر تحکیم و تعمیق هویت دینی
۵	راهکارهای امام رضا (علیه السلام) در مواجهه با چالش‌های هویتی برون دینی
۶	بازنمایی هویت واحد تمدنی در جهان اسلام مبتنی بر منظومه فکری امام رضا (علیه السلام)
۷	تهدیدات نرم هویت دینی در روزگار امام رضا (علیه السلام) (گونه‌شناسی، سنخ‌شناسی و پیامدشناسی)
۸	نقش معارف رضوی در فائق آمدن بر هویت‌جویی‌های افراطی در جهان اسلام
۹	درآمدی بر نظام معنایی «هویت دینی» در نظرگاه امام رضا (علیه السلام)
۱۰	نقش بارگاه مطهر امام رضا (علیه السلام) بر هویت یابی شیعیان در ایران با تأکید بر دوره صفویه

منابع و مآخذ

قرآن کریم.

ابن بابویه، محمد بن علی. (۱۳۷۶). *الأمالی (للمصدق)*. چاپ ششم. تهران: کتابچی

_____. (۱۳۹۸ق). *التوحید (للمصدق)*. قم: جامعه مدرسین

_____. (۱۳۷۸ق). *عیون أخبار الرضا*. تهران: نشر جهان

ابن تغری بردی یوسف بن تغری بردی. (۱۳۹۲ق). *النجوم الزاهرة فی ملوک مصر والقاهرة*. ج ۲. قاهره: وزارة الثقافة والإرشاد القومي. المؤسسة المصرية العامة
ابن حزم، علی بن احمد. (۲۰۰۷م). *رسائل ابن حزم الأندلسی*. بیروت- لبنان: المؤسسة العربية للدراسات و النشر.

ابن صاعد اندلسی، صاعد بن احمد. (۱۳۷۶ق). *التعریف بطبقات الأمم*. تهران: مرکز پژوهشی میراث مکتوب.

ابن طاووس، علی بن موسی. (۱۴۰۰ق). *الطرائف فی معرفة مذاهب الطوائف*. قم: خیام

ابن عساکر علی بن حسن. (۱۴۱۵ق). *تاریخ مدینة دمشق*. بیروت: دارالفکر.

ابن ندیم محمد بن اسحاق. (بی تا). *الفهرست لابن النديم*. بیروت: دار المعرفة.

ابن کثیر اسماعیل بن عمر. (بی تا). *البدایة والنهاية*. بیروت: دارالفکر.

ابوالفرج اصفهانی علی بن حسین. (۱۴۱۹ق). *مقاتل الطالبیین*. چاپ سوم. بیروت: مؤسسة الأعلمی للمطبوعات.

افتخاری، اصغر. (۱۳۹۴). «منظومه مفهومی خرد «امنیت اجتماعی شده» در سیره پیامبر اکرم». *دانش سیاسی*. ۱۱۱ (پیاپی ۲۱). صص ۵-۴۴.

افروغ، عماد؛ مبینی مقدس، مجید. (۱۳۹۳). «بحران هویت فرهنگی؛ رویکردهای سازه‌گرا و ذات‌گرا». *پژوهش‌های فرهنگ و تربیت اسلامی*. شماره ۱. صص ۱۱۵-۱۳۴.

انواری، محمدرضا. (۱۴۰۱). «الگوی مواجهه امام رضا (علیه السلام) با کنش‌های متظاهرانۀ مأمون». *فرهنگ رضوی*. ۱۰ (۳۸). صص ۹-۳۷.

برزگر، ابراهیم. (۱۳۹۳). «سیره سیاسی امام رضا (علیه السلام) در قبال مأمون». *فرهنگ رضوی*. ۲ (۷). صص ۷-۳۱.

بشیر، حسن. (۱۳۹۷). *تحلیل گفتمان دینی: مبانی نظری*. قم: نشر لوگوس.

پارسانیا، حمید. (۱۳۹۱). *جهان‌های اجتماعی*. قم: کتاب فردا.

پرهیزکار، غلامرضا. (۱۳۹۶). «بازسازی نظریه گفتمانی هویت لاکلاو و موفه براساس نظریه فطرت آیت الله شاه آبادی». *اسلام و علوم اجتماعی*. ۹ (۱۸). صص ۵۳-۷۶.

پرهیزکار، غلامرضا. (۱۳۹۹). *تحلیل فرهنگی هویت شیعی در عصر صادقین (علیهم السلام)*. قم: دانشگاه باقرالعلوم.

- جعفریان، رسول. (۱۳۸۱). *حیات فکری و سیاسی امامان شیعه (علیهم السلام)*. چاپ ششم. قم: انصاریان.
- جنکینز، ریچارد. (۱۳۹۶). *هویت اجتماعی*. ترجمه نازنین میرزاییگی. تهران: آگاه.
- جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۸۹). *ادب فنای مقربان*. ج ۱. چاپ هفتم. قم: اسراء.
- _____. (۱۳۹۳). *ادب فنای مقربان*. ج ۹. قم: اسراء.
- حاجیان، ابراهیم. (۱۳۹۴). «امنیت هویت: مبانی و چارچوب مفهومی». *جامعه شناسی ایران*. ۱۶ (۴). صص ۳-۳۵.
- خاکپور، حسین؛ محمودی، مرضیه؛ سعیدی گراغانی، منصوره. (۱۳۹۳). «نقش و آثار مدیریت فرهنگی امام رضا (علیه السلام) بر جامعه شیعه». *فرهنگ رضوی*. ۲ (۸). صص ۳۱-۵۶.
- خاکرند، شکرالله. (۱۳۹۲). *سیر تمدن اسلامی*. قم: بوستان کتاب.
- خطیب بغدادی احمد بن علی. (۱۴۱۷ ق). *تاریخ بغداد*. بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیة.
- خلیلی، میثم، قلی‌بی، سمیرا. (۱۳۹۸). «گونه‌شناسی استدلال‌های قرآنی در مناظرات رضوی (با محوریت عیون اخبار الرضا (علیه السلام))». *حدیث و اندیشه*. ۱۴ (۲۷). صص ۶۷-۸۵.
- رشاد، علی اکبر. (۱۳۸۳). «نهادهای راهنمای فهم قرآن (۲)». *قبسات*. ۹ (۳۲). صص ۱۰۱-۱۲۰.
- _____. (۱۳۹۷). *سایت پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی*. ۲۵. ۰۴. ۱۳۹۷. <http://iir.iaity.ir>.
- iaity.ir. تاریخ مشاهده در ۱۴۰۱/۰۱/۱۵.
- _____. (۱۳۸۲). *دموکراسی قدسی*. چاپ دوم ۲. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- زروندی، مهدی؛ یاری، مریم. (۱۳۹۶). «کالبدشکافی تهدیدات با تأکید بر مفهوم امنیت ملی». *مدیریت و پژوهش‌های دفاعی*. ۱۶ (۸۵). صص ۱۱۷-۱۴۴.
- سعیدی، زهره. (۱۳۹۷). «عقلانیت در مناظرات امام رضا (علیه السلام) در قرابت با عقل‌گرایی انتقادی». *تحقیقات کلامی*. ۶ (۲۳). صص ۷۱-۸۸.
- طباطبایی، سید محمدکاظم؛ بهرامی، علیرضا. (۱۳۹۲). «گونه‌های چالش‌آفرینی عباسیان نخستین در مسیر امامت». *پژوهش‌های اعتقادی کلامی*. ۳ (۹). صص ۱۲۳-۱۴۱.
- طبرسی، احمد بن علی. (۱۴۰۳ ق). *الإحتجاج علی أهل اللجاج (للطبرسی)*. مشهد: نشر مرتضی.
- عاملی، جعفر مرتضی. (۱۴۰۳ ق). *الحياة السياسية للإمام الرضا (علیه السلام) دراسة و تحليل*. قم: مؤسسة النشر الإسلامي التابعة لجماعة المدرسين.
- عصاره‌نژاد دزفولی، سینا؛ باقری قورتانی، مهدی؛ فرخی، میثم. (۱۴۰۰). «دلالت‌های سیره رضوی در سیاست فرهنگی». *فرهنگ رضوی*. ۹ (۳۴). صص ۳۹-۶۶.
- علم‌الهدی، جمیله. (۱۳۸۶). «هویت از منظر قرآن و فلاسفه». *بینات*. سال چهاردهم. ش ۵۵. صص ۲۰۸-۲۳۰.
- عیسی‌زاده، عیسی. (۱۴۰۱). «آداب مناظره از منظر قرآن و اهل بیت (علیهم السلام)». *مطالعات علوم قرآن*. ۴ (۲). صص ۲۷-۴۸.
- فضل‌الله، محمدجواد. (۱۳۸۲). *تحلیلی از زندگانی امام رضا (علیه السلام)*. مترجم سید محمد صادق عارف.

- چاپ هفتم. مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.
- فکری فلاح، محسن؛ عرفان، امیرمحسن. (۱۴۰۲). «سنخ‌شناسی مواجهه با تهدیدات هویتی از منظر امیرمومنان (علیه السلام) با تأکید بر نهج البلاغه». *پژوهشنامه نهج البلاغه*. ۱۰ (۳۸). صص ۱۶۳-۱۸۸.
- قریشی، سیدحسن. (۱۳۸۶). *اصحاب ایرانی ائمه اطهار (علیهم السلام)*. قم: آشیانه مهر، مجمع جهانی شیعه‌شناسی.
- قطب‌الدین راوندی، سعید بن هبة الله. (۱۴۰۹ق). *الخرائج والجرائج*. قم: مؤسسه امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف.
- کشی، محمد بن عمر. (۱۴۰۹ق). *رجال الکشی - إختيار معرفة الرجال*. مشهد: مؤسسه نشر دانشگاه مشهد.
- گل محمدی، احمد. (۱۳۸۹). *جهانی‌شدن، فرهنگ، هویت*. چاپ چهارم. تهران: نشر نی.
- گیدنز، آنتونی. (۱۳۸۶). *جامعه‌شناسی*. همکاری کارن بردسال. ترجمه حسن چاوشیان. ویراست چهارم. تهران: نشر نی.
- مبلغی، عبدالمجید. (۱۳۹۸). *سیر تطور هویت یابی شیعیان*. قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
- مجلسی، محمدباقر. (۱۴۰۳ق). *بحار الأنوار*. چاپ: دوم. بیروت: دار إحياء التراث العربی.
- مجیدی، حسن. (۱۳۹۲). «تحلیل گفتمان مناظره‌های امام رضا (علیه السلام)». *فرهنگ رضوی*. ۱ (۲). صص ۹-۳۹.
- مجیدی، حسن؛ ناصریان خلیل‌آباد، اعظم. (۱۳۹۴). «استندهای قرآنی امام رضا (علیه السلام) در تبیین تمایز عترت از امت در مناظره با مأمون». *پژوهشنامه معارف قرآنی*. ۴ (۱۵). صص ۲۷-۴۴.
- محض، مرضیه. (۱۳۹۸). *هویت اجتماعی در نگره امام علی (علیه السلام)*. تهران: بنیاد نهج البلاغه.
- مقدس، محمود. (۱۳۹۹). «تحلیل مناظرات امام رضا (علیه السلام) بر مبنای نظریه گفتمانی لاکلاو و موفه». *پژوهشنامه مذاهب اسلامی*. ۷ (۱۴). صص ۶۳-۸۹.
- مولایی‌نیا، عزت‌الله؛ خراسانی، نعیمه. (۱۴۰۱). «نقش اصحاب امام رضا (علیه السلام) در مقابله با جریان‌های انحرافی». *فرهنگ و سیره اهل بیت (علیهم السلام)* (معارف اهل البيت (علیهم السلام)). ۱ (۴). صص ۷۱-۸۶.
- میراحمدی، منصور؛ رضایی پناه، امیر. (۱۳۹۵). «تحلیل گفتمان مناظره‌ها و مجادله‌های حضرت رضا (علیه السلام) با دگرهای گفتمانی (مبانی قرآنی کلامی ساخت‌بندی هویت اسلامی)». *فرهنگ رضوی*. ۴ (۱۴). صص ۷۵-۹۶.
- میرحسینی، یحیی؛ میرجلیلی، علی محمد؛ زارعی محمودآبادی، حسن؛ زارع زردینی، احمد؛ هاشمی، زهرا. (۱۳۹۹). «مواضع امام رضا (علیه السلام) در برابر گفتمان‌های مشروعیت سیاسی دستگاه خلافت». *فرهنگ رضوی*. ۸ (۳۱). صص ۱۵۵-۱۸۴.
- میرهادی تفرشی، سید محمد رضا؛ معتمدلنگرودی، فاطمه؛ معتمدلنگرودی، فرشته. (۱۳۹۹). «جستاری در راهکارهای مؤثر بر اقصاء مخاطب در مناظرات رضوی». *فرهنگ رضوی*. ۸ (۳۰). صص ۳۳-۵۵.
- نجاشی، احمد بن علی. (۱۳۶۵). *رجال النجاشی*. چاپ ششم. قم: مؤسسه النشر الاسلامی.

نیکنام، مزگان. (۱۳۹۸)، *هویت، مبانی، نظریات، انواع و چشم‌اندازها*. تهران: تزکیه.
 واسعی، سید علیرضا؛ عرفان، امیرمحسن. (۱۳۹۳). «باورداشت آموزه مهدویت و نقش آن در احیای فرهنگ و تمدن اسلامی». *مشرق موعود*. سال هشتم. ش ۲۹. صص ۱۱۳-۱۳۴.
 یعقوبی احمد بن اسحاق. (بی‌تا). *تاریخ الیعقوبی*. بیروت: دار صادر.

References

The Holy Qur'an.

Abu al-Faraj al-Isfahani, Ali ibn al-Husayn. (1998). *Maqatil al-Talibiyyin*. 3rd ed. Beirut: Al-A'lam Foundation for Publications. [In Arabic].

Afroozh, Emad, & Mobini Mozhaddas, Majid. (2014). "Cultural Identity Crisis: Constructivist and Essentialist Approaches." *Studies in Islamic Culture and Education*, 1(1), 115-134. [In Persian].

Al-Khatib al-Bahdadi, Ahmad ibn Ali. (1996). *Tarikh Bahdadi*. Beirut: Dar al-Kotob al-Ilmiyah. [In Arabic].

Al-Najashi, Ahmad ibn Ali. (1986). *Rijal al-Najashi*. 6th ed. Qom: Islamic Publishing Institute. [In Arabic].

Al-Tabarsi, Ahmad ibn Ali. (1983). *Al-Ihtijaj ala Ahl al-Lijaj*. Mashhad: Morteza Publications. [In Arabic].

Al-Ya'qubi, Ahmad ibn Ishaq. [n.d.]. *Tarikh al-Ya'qubi*. Beirut: Dar Sadir. [In Arabic].

Alamol-Hoda, Jamileh. (2007). "Identity from the Perspective of the Qur'an and Philosophers." *Bayyinah*, 14(55), 208-230. [In Persian].

Amili, Ja'far Murtada. (1983). *Al-Hayat al-Siyasiyah lil-Imam al-Rida (a.s.): Dirasah wa Tahlil*. Qom: Islamic Publishing Institute affiliated with the Society of Seminary Teachers. [In Arabic].

Anvari, Mohammad Reza. (2022). "The Pattern of Imam Rida's (a.s.) Confrontation with al-Ma'mun's Ostentatious Actions." *Razavi Culture*, 10(38), 9-37. [In Persian].

Barze'ar, Ibrahim. (2014). "The Political Sirah of Imam Reza (a.s.) vis-à-vis al-Ma'mun." *Razavi Culture*, 2(7), 7-31. [In Persian].

Bashir, Hassan. (2018). *Analysis of Religious Discourse: Theoretical Foundations*. Qom: Loos Publications. [In Persian].

Eisazadeh, Eisa. (2022). "The Etiquette of Debate from the Perspective of the Qur'an and the Ahl al-Bayt (a.s.)." *Studies in Quranic Sciences*, 4(2), 27-48. [In Persian].

Eftekhari, Asghar. (2015). "The Conceptual Framework of the Wisdom of 'Socialized Security' in the Prophet's Sirah." *Political Knowledge*, 11(1), 5-44. [In Persian].

Fadlallah, Mohammad Javad. (2003). *An Analysis of the Life of Imam Rida (a.s.)*. (Seyyed Mohammad Sadeq Aref, Trans.). 7th ed. Mashhad: Astan Quds Razavi, Islamic Research Foundation. [In Persian].

Fekri Fallah, Mohsen, & Erfan, Amir Mohsen. (2023). "Typology of Confronting Identity Threats from the Perspective of Amir al-Mu'minin Ali (a.s.) with Emphasis on Nahj al-Balaghah." *Nahj al-Balaghah Research Journal*, 10(38), 163-188. [In Persian].

iddens, Anthony. (2007). Sociology. In collaboration with Karen Birdsall. (Hasan Tavhoshian, Trans.). 1st ed, 4th revision. Tehran: Ney Publishing. [In Persian].

olmohammadi, Ahmad. (2010). Globalization, Culture, and Identity. 4th ed. Tehran: Ney Publishing. [In Persian].

Hajiani, Ibrahim. (2015). "Identity Security: Foundations and Theoretical Framework." Iranian Journal of Sociology, 16(4), 3-35. [In Persian].

Ibn Asakir, Ali ibn al-Hasan. (1995). Tarikh Madinat Dimashq. Beirut: Dar al-Fikr. [In Arabic].

Ibn Babawayh, Muhammad ibn Ali [Al-Shaykh al-Saduq]. (1997). Al-Amali. 6th ed. Tehran: Kitabchi. [In Arabic].

Ibn Babawayh, Muhammad ibn Ali [Al-Shaykh al-Saduq]. (1979). Al-Tawhid. Qom: Society of Seminary Teachers of Qom. [In Arabic].

Ibn Babawayh, Muhammad ibn Ali [Al-Shaykh al-Saduq]. (1959). Uyun Akhbar al-Reza. Tehran: Jahan Publishing. [In Arabic].

Ibn Hazm, Ali ibn Ahmad. (2007). Rasail Ibn Hazm al-Andalusi. Beirut: Arab Institute for Research and Publishing. [In Arabic].

Ibn Kathir, Ismail ibn Umar. [n.d.]. Al-Bidayah wa al-Nihayah. Beirut: Dar al-Fikr. [In Arabic].

Ibn Sa'id al-Andalusi, Sa'id ibn Ahmad. (1957). Al-Ta'rif bi-Tabaqat al-Umam. Tehran: Written Heritage Research Center (Miras-e Maktoob). [In Arabic].

Ibn Tahrirbirdi, Yusuf ibn Tahrirbirdi. (1972). Al-Nujum al-Zahirah fi Muluk Misr wa al-Qahirah. Vol. 2. Cairo: Ministry of Culture and National Guidance, The Egyptian General Organisation. [In Arabic].

Ibn Tawus, Ali ibn Musa. (1980). Al-Tara'if fi Ma'rifat Madhahib al-Tawa'if. Qom: Khayyam. [In Arabic].

Ibn al-Nadim, Muhammad ibn Ishaq. [n.d.]. Al-Fihrist. Beirut: Dar al-Ma'rifah. [In Arabic].

Ja'fariyan, Rasul. (2002). The Intellectual and Political Life of the Shia Imams (a.s.). 6th ed. Qom: Ansarian Publications. [In Persian].

Javadi Amoli, Abdullah. (2010). Adab-e Fana-ye Moqarraban [The Etiquette of the Annihilation of those Brought Near to Allah]. Vol. 1. 7th ed. Qom: Isra Publications. [In Persian].

Javadi Amoli, Abdullah. (2014). Adab-e Fana-ye Moqarraban. Vol. 9. 1st ed. Qom: Isra Publications. [In Persian].

Jenkins, Richard. (2017). Social Identity. (Nazanin Mirzabehi, Trans.). 1st ed. Tehran: Akhbar Publications. [In Persian].

Khakpour, Hossein, Mahmoudi, Marziyeh, & Saeedi Arastehani, Mansoureh. (2014). "The Role and Effects of Imam Rida's (a.s.) Cultural Management on the Shia Community." Razavi Culture, 2(8), 31-56. [In Persian].

Khakerand, Shokrollah. (2013). The History of Islamic Civilization. Qom: Boostan-e Ketab. [In Persian].

Khalili, Meysam, & Jholiei, Samira. (2019). "Typology of Quranic Arguments in the Razavi Debates (With Emphasis on Uyun Akhbar al-Rida)." Hadith and Thought, 14(27), 67-85. [In Persian].

Al-Kashshi, Muhammad ibn Umar. (1989). Rijal al-Kashshi (Ikhtiyar Ma'rifat al-Rijal). 1st ed.

Mashhad: Mashhad University Press. [In Arabic].

Majidi, Hasan. (2013). "Discourse Analysis of the Debates of Imam Rida (a.s.)." *Razavi Culture*, 1(2), 9-39. [In Persian].

Majidi, Hasan, & Naserian Khalilabad, Azam. (2015). "Qurani Citations of Imam Rida (a.s.) in Differentiating the 'Itrah' (Household) from the 'Ummah' (Community) in the Debate with al-Ma'mun." *Journal of Qurani Teachings*, 4(15), 27-44. [In Persian].

Majlisi, Muhammad Baqir ibn Muhammad Taqi. (1983). *Bihar al-Anwar*. 2nd ed. Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi. [In Arabic].

Mirahmadi, Mansour, & Rezaeipanah, Amir. (2016). "Discourse Analysis of Debates and Disputes of Imam Rida (a.s.) with Discourse 'Others' (Qurani and Theological Foundations of Islami Identity Construction)." *Razavi Culture*, 4(14), 75-96. [In Persian].

Mirhadi Tafreshi, Seyyed Mohammad Reza, Motamed Lanroudi, Fatima, & Motamed Lanroudi, Feresteh. (2020). "An Inquiry into Effective Strategies for Persuading the Audience in Razavi Debates." *Razavi Culture*, 8(30), 33-55. [In Persian].

Mirhosseini, Yahya, Mirjalili, Ali Mohammad, Zarei Mahmoudabadi, Hasan, Zare Zardini, Ahmad, & Hashemi, Zahra. (2020). "The Positions of Imam Rida (a.s.) against the Political Legitimacy Discourses of the Caliphate System." *Razavi Culture*, 8(31), 155-184. [In Persian].

Mobaleghi, Abdulmajid. (2019). *The Evolution of Shiite Identification*. Qom: Islami Sciences and Culture Academy. [In Persian].

Mohasses, Marziyeh. (2019). *Social Identity in the Vision of Imam Ali (a.s.)*. Tehran: Nahj al-Balaghah Foundation. [In Persian].

Mozhaddas, Mahmoud. (2020). "Discourse Analysis of Imam Rida's (a.s.) Debates Based on the Discourse Theory of Laclau and Mouffe." *Islami Sciences Research Journal*, 7(14), 63-89. [In Persian].

Molaeinia, Ezzatollah, & Khorasani, Naeimeh. (2022). "The Role of Imam Rida's (a.s.) Companions in Confronting Deviant Sects/Currents." *Teachings of Ahl al-Bayt (a.s.)*, 1(4), 71-86. [In Persian].

Niknam, Mojgan. (2019). *Identity: Foundations, Theories, Types, and Perspectives*. 1st ed. Tehran: Tazkiyeh Publications. [In Persian].

Osarehnezhad Dezfouli, Sina, Bakhsheri Shohrati, Mehdi, & Farrokhi, Meysam. (2021). "Implications of the Razavi Sirah in Cultural Policy." *Razavi Culture*, 9(34), 39-66. [In Persian].

Parsania, Hamid. (2012). *Social Worlds*. Qom: Ketab-e Farda. [In Persian].

Parhizkar, Shohamreza. (2017). "Reconstructing Laclau and Mouffe's Discourse Theory of Identity Based on Ayatollah Shah-Abadi's Theory of Fitrah (Innate Human Nature)." *Islam and Social Sciences*, 9(18), 53-76. [In Persian].

Parhizkar, Shohamreza. (2020). *Cultural Analysis of Shia Identity in the Era of the Sadeqayn [Imam al-Baqir & Imam al-Sadiq] (a.s.)*. Qom: Baqer al-Olum University. [In Persian].

Qoreishi, Seyyed Hasan. (2007). *Iranian Companions of the Infallible Imams (a.s.)*. Qom: Ashi-yaneh-ye Mehr, World Center for Shiah Studies. [In Persian].

Qutb al-Din al-Rawandi, Said ibn Hibatullah. (1989). *Al-Kharaj wa al-Jarah*. 1st ed. Qom: Imam Mahdi Foundation. [In Arabic].

Rashad, Ali Akbar. (2003). *Sacred Democracy*. 2nd ed. Tehran: Research Institute for Islam-

in Islamic Culture and Thought. [In Persian].

Rashad, Ali Akbar. (2004). "The Guiding Institutions for Understanding the Qur'an (2)." Qabasat, 9(32), 101-120. [In Persian].

Saeedi, Zohreh. (2018). "Rationality in the Debates of Imam Rida (a.s.) in Proximity to Critical Rationalism." Theological Research, 6(23), 71-88. [In Persian].

Tabatabaei, Seyyed Mohammad Kazem, & Bahrami, Alireza. (2013). "Types of Challenges Created by the Early Abbasids in the Path of Imam." Theological-Belief Studies, 3(9), 123-141. [In Persian].

Vase'i, Seyyed Alireza, & Erfan, Amir Mohsen. (2014). "Belief in the Doctrine of Mahdism and Its Role in Reviving Islamic Culture and Civilization." Mashriq-e Mou'ood, 8(29), 113-134. [In Persian].

Zarvandi, Mehdi, & Yari, Maryam. (2017). "Anatomy of Threats with Emphasis on the Concept of National Security." Defense Management and Research, 16(85), 117-144. [In Persian].

Online Sources

Rashad, Ali Akbar. (2018). Website of the Research Institute for Islamic Culture and Thought. Published on July 16, 2018. <http://iicst.ac.ir> (Accessed on April 4, 2022). [In Persian].